

Tartu Ülikool

Germaani-romaani filoloogia osakond

**VÄIKE SAKSA-EESTI
KESKAJA ARHITEKTUURI
SELETAV SÕNASTIK**

Magistriprojekt

Sigrid Reili

Juhendaja: Mari-Ann Palm, MA

Tartu 2005

SISUKORD

SISUKORD	2
1. SISSEJUHATUS.....	3
2. KESKAJA ARHITEKTUUR.....	5
2.1. Romaani stiil.....	5
2.2. Gooti stiil.....	6
2.3. Linnused	8
2.4. Elumajad.....	9
3. KOMMENTAARE JA TERMINOLOOGILISI PROBLEEME.....	11
4. OLEMASOLEVAD SÕNASTIKUD JA LEKSIKONID	14
5. SÕNASTIKU ÜLESEHITUSEST	16
6. VÄIKE SAKSA-EESTI KESKAJA ARHITEKTUURI SELETAV SÕNASTIK	17
7. SÕNASTIKU EESTI-SAKSA REGISTER	36
8. KOKKUVÕTE.....	45
9. KASUTATUD KIRJANDUS	46
10. RESÜMEE	48

1. SISSEJUHATUS

Eesti keeles on olemas kaks “Kunstileksikoni” (2000; 2001) ning kaks mahukat üldist kunstiajalugu käsitlevat teost: Jaak Kangilaski “Üldine kunstiajalugu” (1997) ning Voldemar Vaga “Üldine kunstiajalugu” (1999). Lisaks sellele on veel kunstiajaloo õpikud ning Eesti Entsüklopeedia, kust ka suuremal või vähemal määral on võimalik keskaja arhitektuuri kohta teavet saada.

Niisiis võib väita, et paberkandjal on eestikeelset arhitektuuri- ja kunstiajalooalast kirjandust piisavalt. Tänapäeval on aga kõige kiirem ja mugavam viis millegi teada saamiseks Internet ning seal on keskaja arhitektuuri osa eesti keeles küll väga puudulik. Sama ei saa aga väita saksa keele kohta, sest selles keeles on võimalik Internetist saada põhjalik ülevaade kunstiajalooost, selle terminitest, samuti keskaja arhitektuurist.

Käesoleva magistriprojekti eesmärk on koostada keskaja arhitektuuri termineid sisaldav saksa-eesti sõnastik koos seletustega. Kasutajatena on silmas peetud eelkõige inimesi, kellel tuleb seoses töö või isikliku huviga lugeda või tõlkida antud valdkonda käsitlevat saksakeelset kirjandust. Seletused on lisatud keskaja arhitektuuriga seotud terminite paremaks mõistmiseks. Käesolev seletav sõnastik ei pretendeeri leksikoni nimetusele, seetõttu on vastavad oskussõnade seletused siin esitatud nii lühidalt kui võimalik, eesmärgiga anda kasutajale esmane teave vastava oskussõna kohta. Oletatavasti ei pruugi kunsti- või arhitektuuriajalooaga mitte kursis olev inimene teada, mis on *turp*, *mõigas*, *talum* või *siir* ning kui vastavaid teatmeteoseid pole käepärast, siis võib loetava või tõlgitava teksti sisu kohati arusaamatuks jääda. Antud sõnastikust on välja jäetud terminite keskajaga mitteseotud seletused, sest nii leiab kasutaja kiiremini vajaliku teabe.

Kuna Internetis on antud valdkonna kohta eestikeelset materjali peaaegu võimatu leida, siis näeb töö autor käesoleva sõnastiku võimaliku edasiarendusena terminite osa täiendamise kõrval varajase keskaja ning renessansi ehituskunsti oskussõnadega ka sõnastiku kättesaadavaks muutumist Internetis.

Käesolev magistriprojekt käsitleb niisiis keskaja arhitektuuri, kuid kuna keskaeg kestis kümme sajandit – viiendast kuni viieteistkümnenda sajandini –, siis ei ole võimalik sellise mahuga sõnastikus esitada kõiki antud perioodi arhitektuurialaseid termineid. Seega keskendutakse käesolevas töös kitsamalt romaani ja gooti stiilile ning linnuste ja elumajade arhitektuurile.

Temaatiliselt hõlmab sõnastik niisiis järgmisi valdkondi:

- 1) sakraalarhitektuur:
  - a) üldisemad terminid, mis on kasutusel ka teiste ajajärgude kohta, kuid esinevad sageli keskaja arhitektuuri käsitlevates tekstides,
  - b) romaani stiilile omaste elementide nimetused,
  - c) gooti stiilile omaste elementide nimetused;
- 2) profaanarhitektuur:
  - a) linnustega seotud terminid,
  - b) elumajadega seotud terminid.

Peamiseks allikaks sõnade valikul oli Kaur Alttoa, Villem Raami ja Anneli Randla koostatud “Kunstileksikoni” käsikiri, mille eest siinkohal suur tänu Mari Vallikivile. Nimetatud käsikirjas olevatest terminitest on osa teatud kaalutlustel välja jäetud ning lisatud on teistest allikatest leitud oskussõnu. Saksakeelsete vastete leidmisel oli suureks abiks Internet ning eelkõige kasutatud kirjanduse loetelus toodud allikad.

Magistriprojekti esimeses peatükis vaadeldakse keskaja arhitektuuri erinevaid tahke, antakse lühiülevaade romaani ja gooti stiilist ning linnustest ja keskaegsetest elumajadest. Järgnevalt esitatakse autori kommentaarid sõnastiku koostamise kohta ning käsitlemist leiavad olemasolevad leksikonid ja sõnastikud. Seejärel tutvustatakse sõnastiku ülesehitust ja antakse juhiseid selle kasutamiseks. Töö põhiosa moodustab “Väike saksa-eesti keskaja arhitektuuri seletav sõnastik”, kus on 298 saksakeelset märksõna. Sõnastikule järgneb eesti-saksa register, kus on 303 terminit.

2. KESKAJA ARHITEKTUUR

Keskajal oli eriti tähtsal kohal sakraalarhitektuur, kuid järjest olulisemaks muutus ka ilmaliku otstarbega ehituskunst.

2.1. Romaani stiil

Romaani kunst kujunes kõige varem välja Prantsusmaal, umbes 10. sajandi lõpul. V. Vaga järgi oli see esimene Lääne-Euroopas tekkinud iseseisev kunstistiil pärast antiikkultuuri hääbumist, kus ühtlasi ilmnes juba erinevate rahvaste omapära (Vaga, 1999:183). Taanduma hakkas romaani kunst 12. sajandil, Itaalias ja Saksamaal aga alles 13. sajandil.

Keskajal oli väga tähtsal kohal sakraalarhitektuur. Romaani kirikuid hakati ehitama karolingliku basiilika eeskujul (Kangilaski, 1997:104).

Erinevalt varasematest basiilikatest pikendati pikihoonet teisele poole transepti. Transepti ehk põiklöövi ja pikihoone lõikumiskohas tekkis nelitis, mis kaeti kupli või torniga. Kooriruum oli transepti ja apsiidi vahel ning selle all asus maa-alune kabel ehk krüpt, mida kasutati rituaalseteks toiminguteks või suurnike matusepaigana (Kangilaski 1997:105). Koori ja apsiidi võis ümbritseda kooriümbriskäik, mille külge ehitati rida kabeleid, mis moodustasid kabelipärja.

Joonis 1.

(<http://www.uelze.de/stilkunde/E/empore.htm>)

Basiilika kesklöövi ja külglöövide vahel olid alumisel korrusel ümargaarelised arkaadid, mille kohal avanesid kesklöövi poole empoorid ehk galerii. Empooride asemel võis müüri sees olla ainult kitsas käik, mis samuti avanes kaartena kesklöövi poole. Sellist käiku nimetati trifooriumiks. Kõige ülemisel korrusel oli ümargaareliste akende rida ehk valgmik. Seega jagunes basiilika kesklööv seestpoolt kolme horisontaalsesse ossa (joonis 1).

Võlvid olid algul ainult külglöövidel, kuid alates 11. sajandi lõpust hakati võlvidega katma ka kesklööve (Vaga 1999:187). Silindervõlv oli kõige lihtsam võlvitüüp, mille kõrval hakati kasutama aga ka ristvõlvi. Löövid jagunesid võlvikuteks ehk traveedeks, mida eraldasid üksteisest vööndkaared.

Basiilika välismüüre liigendasid sageli pilastritaolised müüriribad ehk liseenid. Levinumad dekoratiivsed motiivid olid ka ümarkaarfriis ning kääbusgalerii, mis asus fassaadil või apsiidil. Portaale ehk sissekäike oli suuremates kirikutes kolm, kusjuures keskmine ehk peaportaal oli teistest suurem ja ilusam (Vaga 1999:190).

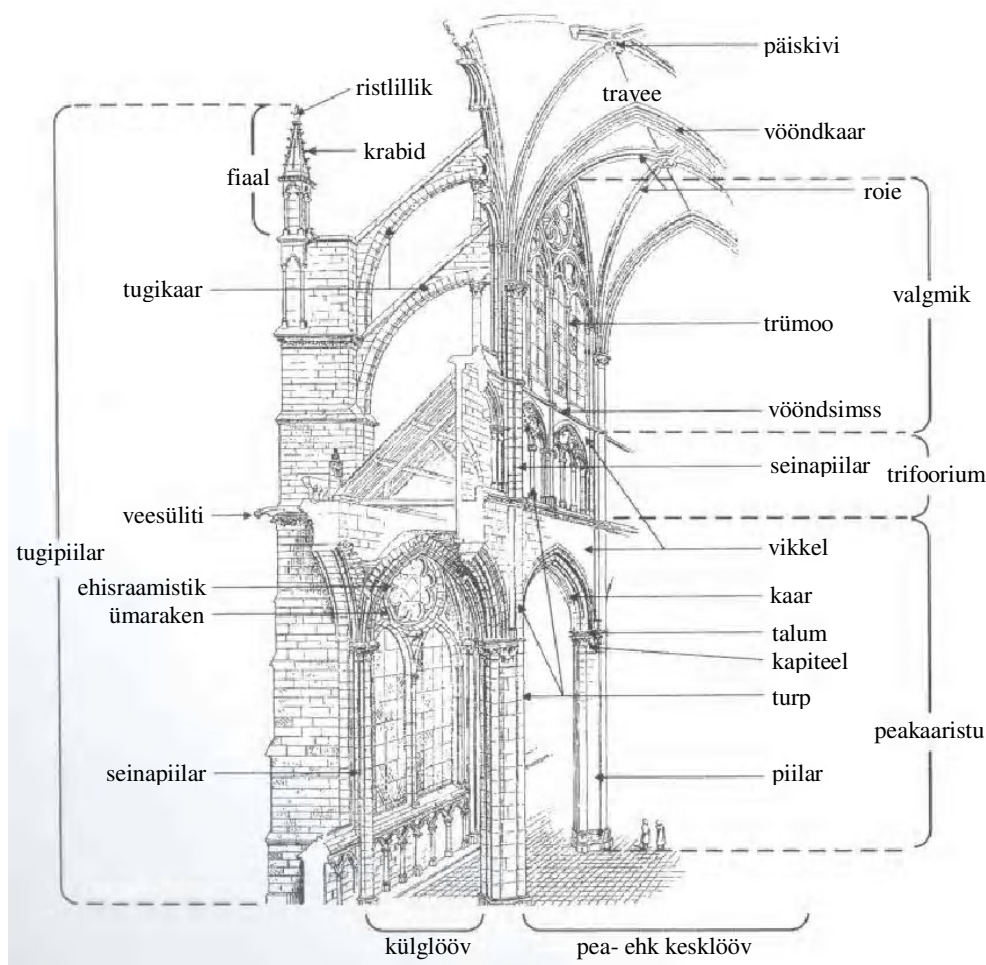
Basiilika kõrval esines ka teist tüüpi kirikuid, näiteks ühelöövilisi ning kodakirikuid. Kodakirikul ei olnud kesklöövi ülaosas aknaid ning kesklööv oli külglöövidest ainult veidi kõrgem.

2.2. Gooti stiil

Gootika tekkis 12. sajandil Põhja-Prantsusmaal, levis Itaalias ja Saksamaal alles 13. sajandil ning valitses arhitektuuris kuni 16. sajandini (Vaga 1999:235). Sarnaselt romaani stiilile oli ka gootikas oluline eelkõige sakraalarhitektuur, kuid selle kõrval kasvas ilmaliku ehituskunsti tähtsus.

Gooti stiilis basiilika põhiplaan oli sarnane romaani omale. Selle peamised osad olid 3- või 5-lööviline pikihoone, tavaliselt mitmelööviline transept ning koor. Viimast ümbritses kooriümbriskäik ja kabelipärg.

Gooti stiili kõige silmatorkavam tunnus on teravkaar (Kangilaski 1997:114). Peale selle võeti kasutusele roidvõlvid ning tugipiidad ja tugikaared. Roidvõlvi puhul oli iga võlviku kohal kaks diagonaalset ristuvat teravkaart, nn roiet. Päiskivi, mis asus roiete lõikumiskohal, oli sageli kaunistatud skulptuuridega. Võlvide surve koondati võlviku nelja nurka, kuhu ehitati võimsad piilarid. "Võlvide külgsurve tasakaalustamiseks ehitati vastu kiriku välisseina traveede nurkade kohale tugikaared, mis andsid surve edasi massiivsetele tugipiitadele" (Kangilaski 1997:114). Joonisel 2 on kujutatud gooti stiilis basiilika peamisi elemente.

Joonis 2. (Camille 2001:11)

Nagu kirikutes sees, nii valitses ka välisarhitektuuris vertikaalne suunitlus. Tugipiit ahenes astmetena ülespoole kerkides ning selle tipus oli terav tornike ehk fiaal, mida kaunistasid ristlillikud ja krabid.

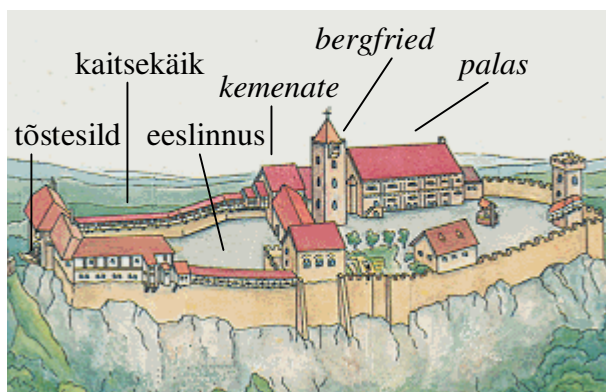
Kiriku peafassaadi kõrval kõrgus tavaliselt kaks suurt torni ning nelitise kohal oli väike haritorn (Kangilaski 1997:115). Kolme suure teravkaarelise portaali kohal olid gooti stiilile iseloomulikud kolmnurksed ehisviilud ehk vimpergid. Portaalide kohal asus suur ümmargune roosaken, samuti esines fassaadil sageli kujude rida ehk kuningategalerii.

Gooti stiili viimasel perioodil, mida nimetatakse *flamboyant*- ehk leekestiilikis, hakati võlvide juures kasutama kõrvalroideid. Nii tekkisid näiteks võrk- ja lehvikvõlv. Teravkaare kõrval esines teisi kaarevorme nagu korvkaar, eesliselkaar jne. Akende juures kasutati sageli kalapõit meenutavaid motiive.

J. Kangilaski sõnade kohaselt esindavad kõige täiuslikumat kõrggootikat kolm Pariisi ümbruses asuvat katedraali: Chartres'i, Amiens'i ja Reims'i katedraal (Kangilaski 1997:117). Saksamaal on kuulsamad gooti stiili ehitised V. Vaga järgi toomkirikud Kölnis ja Freiburgis (Vaga 1999:276).

2.3. Linnused

Lääne- ja Kesk-Euroopas toimus 9. – 11. sajandini laialdane linnuste ehitamine (Palamets 1982:54). Linnuste rajamisel püüti maksimaalselt ära kasutada looduslikke kaitsevõimalusi, näiteks raskesti ligipääsetavaid mäeharju, kaljurünkaid, veekogusid. Romaani ajastul esines kohati veel puukindlustusi, kuid gooti ajastul hakati ehitama võimsaid kivilinnuseid. Joonisel 3 on kujutatud üht tüüpilist linnust.

Joonis 3. (http://www.lehnswesen.de/page/html_burg.html)

Keskaegset linnust piirasid tugevad ringmüürid ning seda võis ümbritseda kraav. Ringmüüris olid tornid ning müüri ja tornide ülemisel serval asus kaitsekäik. Müüridelt väljapoole eendusid puidust kaitsekäigud ehk urdaažid, kust linnuse kaitsjad said läbi põrandaavade müüride all olevaid vaenlasi rünnata. Müüriserva sakkeline rinnatis ehitati konsoolidele, nii jäid müüri ja ettepoole ehitatud rinnatise vahele avad, kustkaudu pealetungijatele tulist tõrva ja keeva vett kaela valati. Sellist müüriserva nimetatakse mašikuliiks.

Linnust ümbritses tavaliselt eelkindlus. Selleks rajati ümber linnuse muldvall, millel oli palkidest tara ehk palissaad või kivimüür.

Prantsusmaal ehitati võimas peatorn ehk donžoon sageli linnuse keskele. See oli võitluse ajal viimne vastupanemiskoht ning pelgupaik. Väiksemad linnused

koosnesidki mõnikord ainult donžoonist, mis oli mitmekorruseline ning mida kasutati varasemal ajal ka eluruumidena (Vaga 1999:260).

Bergfried oli Saksamaa linnustes teistest kõrgem torn. Seda kasutati vahipidamiseks ja viimase pelgupaigana (Gravett 2002:68).

Eestis ehitati 13.-14. sajandil ka pidevaks elamiseks mõeldud tornlinnuseid. “Varasemal ajal sageli esinenud linnusetüüp oli nelinurkse põhiplaaniga kastell. Alates XIII saj lõpust hakati ehitama Saksa ordu arhitektuurile iseloomulikke konvendihooned” (Vaga 1999:298). Konvendihoones asusid kapiitlisaal, refektoorium, dormitoorium ning kabel või kirik.

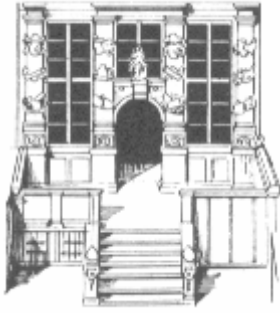
2.4. Elumajad

Linnade ilme määravad eelkõige seal asuvad elamud. Keskaja elamu “asetes tavaliselt pika ja kitsa krundi tänavapoolses osas ja selle fassaad hõlmas krundi laiuse” (Vaga 1999:297).

Elumajas olid tavaliselt avar eeskoda koos väikese köögiga, üks köetav eluruum ehk dornse, mõned kambrid, mida ei köetud ja keldriruumid. Eluruumide peal asusid aidad.

Keskseks ruumiks oli hoone tänavapoolses osas paiknev suur eeskoda ehk diile, mille tagumises nurgas asus mantelkorstnaga köök. Eeskoda võis olla ka nii-öelda esindusruumiks – töökojaks, kaubakontoriks või laoruumiks –, kuna seal toimus majaomaniku ametialane tegevus. Seetõttu leidis eeskojas rikkalikumalt erinevaid arhitektuuridetaile, näitkes raidkive. Ka aknapalestikke ja uksepealseid kaunistati mitmesuguste elementidega, näiteks omaniku vappide ja õuemärkidega.

Keskaja elumaja kõrge viiluga fassaad oli sageli liigendatud kõrgete kaarjate või neliksiirukujuliste petikutega või teravkaarniššidega. Fassaadil domineeris perspektiivportaal, mille palestikud ja kaar olid profileeritud (Eesti arhitektuuri ajalugu 1965:193).

Joonis 4. (<http://www.uelze.de/stilkunde/B/Beischlag.htm>)

Hoone ees oli enamasti nelinurkse platvormi kujuline ning mõne trepiastme kõrgune etik (joonis 4), millel asetsesid kivipingid. Etiku ees, kahel pool treppi kõrgusid dekoratiivsed kivitahvlid ehk etikukivid, mille ülemisse kaheksakandilisse või ümmargusse ossa võis olla raiutud omaniku vapp.

“Keskaegste hoonete välisilmele ja linna üldpildile tervikuna andsid erilise omapära kõrged kivikatused, mis olid kaetud nn “munk-nunn” katusetellistega” (Eesti arhitektuuri ajalugu 1965:193).

3. KOMMENTAARE JA TERMINOLOOGILISI PROBLEEME

Kuna eesti keeles on olemas kaks “Kunstileksikoni” (ilmunud 2000. ja 2001. aastal) ning “Eesti arhitektuur. Oskussõnastik” (1993), siis võib väita, et arhitektuurialased terminid on eesti keeles üldiselt hästi välja kujunenud.

Paljud keskaja sakraalarhitektuuri oskussõnad on algselt pärit ladina, kreeka, prantsuse, aga ka itaalia keelest. Nii on eesti ja saksa keeles suhteliselt palju sarnaseid termineid, mis kirjapildilt siiski võivad veidi erineda. Ladina ja kreeka keelest pärinevad näiteks terminid *der Altar* – *altar* (ld. *altaria*), *die Kanzel* – *kantsel* (ld. *cancelli*), *die Krypta* – *krüpt* (kr. *krypte*), *die Fiale* – *fiaal* (kr. *phiale*) jne. Prantsuse keelest on laenatud *der Trumeau* – *trümo* (pr. *trumeau*), *die Travée* – *travee* (pr. *travée*), *die Lünette* – *lünnett* (pr. *lunette*). Itaalia keelest pärinevad *die Archivolt* – *arhivolt* (it. *archivolto*), *der Baldachin* – *baldahhiin* (it. *baldacchino*).

Mõned eesti keeles kasutatavad profaanarhitektuuri terminid on pärit saksa keelest, näiteks *der Bergfried* – *bergfried*, *die Dornse* – *dornse*, *die Diele* – *diele* e *diile*. Samuti leidub saksa keelest laenatud sakraalarhitektuuri oskussõnu: *der Lettner* – *letner*, *die Empore* – *empoor*.

Loomulikult on nii eesti kui saksa keeles arvukalt omakeelseid termineid, näiteks *der Beischlag* – *etik*, *die Blende* – *petik*, *der Pass* – *siir*, *das Gewände* – *palestik*, *der Dachreiter* – *haritorn*, *der Sturz* – *sillus*.

Keskaja arhitektuuri oskussõnadest on teatud osa selliseid, mis eesti keelde on teistest keeltest laenatud, kuid saksa keeles on käibel omasõnad, näiteks *der Scharwachturm* – *ešogett* (pr. *échauguette*), *die Brustwehr* – *parapett* (it. *parapetto*). Eesti keeles kasutatavatele terminitele *lavatorium* või *lavabo* vastavad saksa keeles *der Brunnen* või *das Brunnenhaus*, olenevalt sellest, kas mõeldud on kivist või metallist pesemisnõud või hoopis ühist pesuruumi kloostriks. Eesti autorite koostatud “Kunstileksikoni” (2001) järgi tähistavad nii *lavatorium*, mis pärineb ladina keelest, kui ka *lavabo*, mis on laenatud prantsuse keelest, nii pesuruumi kui pesunõud.

Eesti arhitektuurialases oskuskeeles on teatud hulk termineid, mis on otse üle võetud mõnest võõrkeelest, kuid osa neist on käibel tsitaatsõnadena ning kirjutatakse tekstis kursiivis (nt *accoudoir*, *bergfried*), osa aga mitte (nt *dansker*, *dornse*, *predella*). Käesolevas sõnastikus on kirja pildis lähtunud eelkõige Eesti autorite “Kunstileksikonist”. Erandiks on siin *bergfried*, millele viimati nimetatud allikas pakub ka kirja pilti *bergfriid*. Kuna sellist varianti mujal kasutatud ei olnud, siis jäi see käesolevast sõnastikust välja.

Teistest keeltest laenatud sõnad on sageli eestipärasemaks muudetud. Siinkohal mõned näited paljudest (sulgudes on võrdluseks saksa vaste): *tsiboorium* (*das Ziborium*), *vikkel* (*der Zwickel*), *liseen* (*die Lisene*), *mašikulii* (*der Maschikulis*), *tümpanon* (*das Tympanon*).

Käesolevas sõnastikus on ka mõned terminid, mille puhul on käibel nii tsitaatsõna kui ka eestipärasem kirja pilt, näiteks *die Ädikula – aedicula* või *edikula*, *der Donjon – donjon* või *donžoon*, *die Diele – diele* või *diile*. *Die Kemenate* vaste *kemenate* on sõnastikus tsitaatsõnana kursiivis, kuid Chr. Gravetti raamatus “Linnused läbi aegade” (2002) oli kasutatud ka kirja pilti *kemenaat* (lk 67), nii et on võimalik, et ka selle termini puhul läheb käibe eestipärasem variant. Kuna sellist kirja pilti aga teistes allikates käibel ei olnud, jäi see hetkel sõnastikust välja.

Termini *das Fachwerk* vasteks võiks peale *vahvärki* olla ka *puitsõrestik*, kuid kuna mõlemas “Kunstileksikonis” on terminina sees just *vahvärk*, siis võib ehk järeldada, et antud aja ja konteksti puhul kasutatakse erialakirjanduses just seda sõna, *puitsõrestik* tekitaks ehk segadust, kuna see on kasutusel ka tänapäeva arhitektuuris.

Termini *das Maßwerk* vasteteks on nii eesti oma sõna *ehisraamistik* kui ka saksa keelest laenatud *maasvärk*, kuid käibel on neist kahest siiski rohkem *ehisraamistik*.

Kui eesti keeles nimetatakse võlvi roiete ristumiskohal paiknevat võlvipinnast eenduvat dekoreeritud kivi *päiskiviks* ning kaare tipukivi nimetatakse *lukukiviks*, siis saksa keeles tähistab *der Schlussstein* mõlemat. Eesti terminile *lähtekivi*, mis tähistab kaare või võlvi alumist kivi, leidub aga saksa keeles isegi kolm vastet: *der Anfänger*, mida võib kasutada nii kaare kui võlvi puhul, *der Bogenanfänger* on aga niisiis kaare

lähtekivi ning *der Gewölbeanfänger* vastavalt võlvi lähtekivi. Sõnastikus on kõik kolm esitatud sünonüümidega, kuigi nad tegelikult täissünonüümid ei ole. Kuna aga *der Bogen* ja *das Gewölbe* on eraldi terminitega esitatud, siis eeldatavasti saab kasutaja aru, mida konkreetsemalt on mõeldud.

Käesolev keskaja arhitektuuri sõnastik ei ole täiuslik, kuna sellise mahu juures ei olegi võimalik hõlmata kogu kümme sajandit kestnud perioodi ehituskunsti. Seega puudub siit terve hulk oskussõnu. Kõigile terminitele on ka raske teises keeles vasteid leida ning need, millele autoril vasteid leida ei õnnestunud, jäid sõnastikust välja.

Näiteks on üks esimesi asju, mis eestlasel seostub keskaja arhitektuuriga *mantelkorsten*. Pikad ja põhjalikud otsingud Internetis, kus antud perioodi kohta leidub päris palju saksakeelset materjali, jäid kahjuks tulemusteta. Sisuliselt võiks sellele terminile vastata *die offene, mit Lehm ummantelte Feuerstelle* (http://www.klassenarbeiten.de/referate/geschichte/stadtmittelalter/stadtmittelalter_36.htm). Võimalik, et saksa keeles ühesõnalist vastet eesti *mantelkorstnale* ei ole. Samuti ei õnnestunud leida vastet terminile *etikukivid*, mis tähistab teksti, initialsiaali, vapi, või peremärgiga kujundatud dekoratiivseid raidkive etiku ees.

Saksakeelsetest terminitest olgu siinkohal nimetatud järgmised, mis jäid sõnastikust välja, kuna neile ei õnnestunud eestikeelset vastet leida. *Der Scheidbogen*, mis tähendab kaart, mis eraldab kesklöövi külglöövidest, selle kohal olev müür on *die Scheidmauer*. *Die Knotensäule* on romaani stiilile iseloomulik sammas, mille puhul samba tüvesed on sõlmetaoliselt üksteisega seotud. Võib-olla võiks eestikeelse termini saada otsetõlkena, kuid sellele oletusele autoriteetsetest allikatest kinnitust leida ei õnnestunud ning käesoleva töö eesmärk ei ole uusi arhitektuuritermineid välja pakkuda. Gooti stiilile omane võõndsims on saksa keeles *das Kaffgesims*, kuid ka siin jäi eestikeelne vaste leidmata.

4. OLEMASOLEVAD SÕNASTIKUD JA LEKSIKONID

Eesti arhitektuurialane oskussõnavara on üldiselt hästi välja kujunenud. 2000. aastal välja antud saksa keelest tõlgitud “Kunstileksikon” ning 2001. aastal ilmunud Eesti autorite koostatud “Kunstileksikon” sisaldavad hulgaliselt arhitektuurialaseid termineid koos seletustega. Samuti leidub keskaja arhitektuuri puudutavaid oskussõnu koos põhjalike seletuste ning mõnede illustatsioonidega 1993. aastal ilmunud 31-leheküljelises raamatus “Eesti arhitektuur. Oskussõnastik”.

T. Viirandi 1984. aastal ilmunud “Kunstiraamat noortele” pakub lõpulehekülgedel oskus- ja võõrsõnade seletusi. Kaheteistkümmel leheküljel esitatud terminid koos suure hulga piltidega hõlmavad kogu kunstiajalugu, seega leidub keskaja arhitektuuri oskussõnu üksnes piiratud hulgal.

2001. aastal ilmunud M. Pelner Cosmani “Keskaja leksikonis” leidub veidi üle saja keskaja arhitektuuri puudutava oskussõna koos seletustega, kuid kuna nimetatud leksikonis käsitletakse ka tantsude, muusika, kirjanduse, riietuse jne termineid ning haarata on püütud kõikvõimalikku keskajaga seonduvat, siis ei ole arhitektuurialaseid oskussõnu selles just lihtne leida.

1995. aastal on välja antud M. Raiendi koostatud “Kunstitermineid” eesti, inglise ja saksa keeles eestikeelsete seletustega. Sõnastik peab silmas keskkooli kunstiopetuse nõudeid, seletused on väga lühikesed ja üldised ning sõnastiku maht on vaid 57 lehekülge (peale selle on seal veel inglise-eesti ja saksa-eesti register), kusjuures esitada on püütud kogu kunstiajaloo seonduvat. Seega on arhitektuuri osakaal suhteliselt väike. Tuleb mainida ka seda, et saksakeelsetel terminitel pole soomärke.

Saksamaal, Münchenis on kirjastus K.G. Saur välja andnud sarjas “Glossarium artis. Wörterbuch zur Kunst” saksa-prantsuse-inglise süstematiseeritud sõnastikke, mis keskenduvad igäüks erinevale valdkonnale. Näiteks on ilmunud “Gewölbe” (1988), “Burgen und feste Plätze. Europäischer Wehrbau vor Einführung der Feuerwaffen” (1996), “Bogen und Mauerwerk” (1999) jne. Saksakeelseid kunstiajaloo- ning arhitektuurialaseid sõnastikke on kindlasti veelgi, kuid arvatavasti pole enamik neist

Eestis kättesaadavad, peale selle nõuab nende kasutamine põhjalikke keelelisi teadmisi. Nimetatud sõnastikud on Tartu Ülikooli raamatukogus olemas.

Niisiis võib kokkuvõttes öelda, et eestikeelsed leksikonid sisaldavad suuremal või vähemal määral keskaja arhitektuuriga seotud termineid, kuid arvestatavaid kaks- või rohkemakeelseid antud valdkonda hõlmavaid põhjalikke sõnastikke välja antud ei ole.

5. SÕNASTIKU ÜLESEHITUSEST

Käesolev “Väike saksa-eesti keskaja arhitektuuri seletav sõnastik” sisaldab keskaja Euroopa sakraal- ja profaanarhitektuuriga seotud termineid. Saksakeelseid märksõnu on 298. Sakraalarhitektuuri sõnavarast on esindatud romaani ja gooti stiilile omaste elementide nimetused ning üldisemad terminid, mis esinevad sageli keskaja arhitektuuri puudutavates tekstides, kuid on samas käibel ka teiste perioodide käsitlemisel. Profaanarhitektuurist on käesolevas sõnastikus esindatud linnustega ning elumajadega seotud terminid.

Sõnad on antud alfabeetilises järjestuses. Esimeses reas on saksakeelne märksõna poolpaksus kirjas, mille järel on kursiivis grammatilise soo tähistus *m* (maskuliin), *f* (feminiin) või *n* (neutrum). Näiteks:

Beischlag *m*.

Kui sõnal on sünonüüm, on see komaga eraldatult põhimärksõna järel. Näiteks:

Konsole *f*, **Kragstein** *m*.

Eestikeelsed vasted esitatakse poolpaksus kirjas teises reas. Tsitaatsõnadena käibel olevad terminid on kursiivis. Sünonüümid on samuti komaga üksteisest eraldatud. Näitkes:

donžoon, *donjon*.

Eestikeelsele vastele järgneb tavalises kirjas vastava termini seletus. Käesolevas sõnastikus on ainult keskaega puudutavad seletused. Seega kui tegemist on homonüümiga ning kui sõna kasutatakse erinevate ajajärgude käsitlemisel mõnes teises tähenduses, siis on need seletused antud tööst välja jäetud.

Sünonüümide puhul on seletus kõige enam kasutatava sõna juures (lähtudes kasutatud allikatest) ning vastavale põhimärksõnale viitab märk →. Näiteks:

Schneuß *m* → **Fischblase**.

Sõnastikule järgneb eesti-saksa register, kus sünonüümid on esitatud eraldi ridadel. Register sisaldab 303 eestikeelset märksõna.

6. VÄIKE SAKSA-EESTI KESKAJA ARHITEKTUURI SELETAV SÖNASTIK

A

Accoudoir *n*

accoudoir

Kooritoolistikus istekohti eraldav käetugi, sageli figuuridega kaunistatud.

Achtort *m*, **Oktogon** *n*

oktagoon, oktagoon

Kaheksatahukalise põhiplaaniga ehitis. O-na on ehitatud pms hauakabelid ja baptisteeriumid.

Ädikula *f*

aedicula, edikula

1. Seinapinda liigendav sammaste, pilastrite ja viiluga ehisraamistus.
2. Gootikas kiriku kooriruumist eenduv nišš.

Altar *m*

altar

Kristlikus kirikus pühim paik, sümboliseerib Kristuse kohalolekut altari-sakramendis, kujuneb iseseisvaks arhitektuuriliseks monumendiks.

Altarmensa *f*, **Mensa** *f*

mensa

Altarilaua plaat, toetub stipesele. Algselt lihtne laud, hiljem varakristlik ohvrilaud, kus jagati armulaua-sakramenti, püsib sellisena kristlikus kirikus tänini.

Ambo *m*

ambon, ambo

Kõrge poodiumi ja trepiga kivist või puust lugemispult varakristlikus ja romaani basiilikas kesklöövi lõpposa piirava koorivõre külgedel.

Anfänger *m*, **Bogenanfänger** *m*,

Gewölbeanfänger *m*

lähtekivi

Kaare või võlvi alumine kivi, mis juhib raskuse talumile või toele.

Antependium *n*

antependium, frontaal

Altari mensalt alla rippuv kate, mis on sageli rikkalikult dekoreeritud. Kujundus sõltub kirikuaasta tsüklist ja liturgiast.

Apside *f* → **Apsis**

Apsis *f*, **Apside** *f*, **Konche** *f*

apsiid

Keskajal poolringilise või hulknurkse põhiplaaniga eenduv kiriku või kabeli tavaliselt võlvitud koorilõpmik. Mitmelöövilises kirikus võivad peaa-le lisanduda kõrvalad.

Architekturplastik *f* → **Bauplastik**

Archivolte *f*

arhivolt

1. Kaare dekoratiivne esikülge.
2. Palendi profileeritud või reljeefidega kaunistatud ülaosa.
3. Romaani ja gooti astmikportaali sil-luskaar.

Arkade *f*

arkaad

Sammastele või piilaritele toetuv kaaristu, ka sammaskäik.

Arkatur *f*

arkatuur

Seinapinda liigendav dekoratiivne petikkaaristu, petikarkaad.

Armarium *n*

armarium

1. (Seina)kapp liturgiliste riistade ja riiete hoidmiseks kirikus.
2. Raamatukapp.

Astwerk *n*

oksnornament

Hilisgooti ornament, koosneb põimunud, kärbitud lehtedega okstest. Esineb

tihti maasvärgi asemel portaalidel, kantslitel, baldahhiinidel, võlviroietel.

Atrium *n*

aatrium

Basiilika kaevuga sammashoov narteksi ees. Mõeldud rituaalseks pesemiseks; esineb romaanikas (eriti klostriarhitektuuris), harvem gootikas.

B

Backsteingotik *f*

telligootika

Gootika erivorm 13.-16. saj, mille puhul ehitusmaterjaliks oli tellis. Levis Läänemere ja osaliselt Põhjamere ruumis ning Baieris, aladel, kus ei leidunud ehituskõlblikku looduslikku kivi.

Baldachin *m*

baldahhiin

Arhitektuuris raidkivist ehiskatus skulptuuride, kantsli või altari kohal.

Baluster *m*, **Docke** *f*

baluster, tulband

Lühikesed, keskelt paisuvad tugipostid, mis reastatuna moodustavad kivist või puidust kaitserinnatise või käsipuu.

Balustrade *f*

balustraad

Balustrid, mis ühisele soklile reastatuna ja käsipuuga kaetuna moodustavad rinnatise. Neid kasutatakse treppidel, galeriidel ja empooridel.

Baptisterium *n*

baptisteerium

Ümmargune, kaheksanurkne või ristikujuline ristimiskirik või -kabel, ristimisnõu või basseiniga hoone keskel.

Barbakane *f*

barbakaan

Keskaegse linna- või linnusevärava eeskaitseehitis; sillapäis.

Basilika *f*

basiilika

Kujunes 4. saj varakristliku kiriku põhitüübiks, arenes edasi romaanikas ja gootikas. Kolme- või enamalööviline suundruumiline hoone kõrgema kesklööviga keskel, millel on iseseisev katus ja valgusmik.

Bauhütte *f*

Bauhütte

Keskaegne ehitusmeisterkond; esimesed B-d tekkisid 12. saj seoses gooti katedraalide ehitamisega, B-de õitseajaks oli 13. ja 14. saj; B-del olid äratuntavalt erinevad käekirjad, nt Kölni ja Viini B-d.

Bauplastik *f*, **Architekturplastik** *f*

ehitusplastika

Ehitusega orgaaniliselt seotud skulpturaalne dekoor, võib olla nii figuratiivne kui ornamentaalne, nii puhtdekoratiivne (nt ehisviil) või praktilise otstarbega (nt figuratiivsed sambad).

Beischlag *m*

etik

Treppehitis keskaegse linnaelamu välisportaali ees.

Bergfried *m*

bergfried

Ruudu-, sõõri- või hulknurkse põhiplaaniga kõrge kindlustatud torn linnuses, mida kasutati vahitorni ja viimse vastupanu kohana. Ei kasutatud aastaringselt elamiseks.

Bestiensäule *f*

bestiasammas

Sammas või piilar, mille tüves on moodustatud läbipõimunud loomade (harvem inimeste) kujutistest; esineb romaanikas, üksikjuhtudel ka hiljem.

Bettelordensarchitektur *f***kerjasmunkade arhitektuur**

Nelja põhilise kerjasmungaordu (domiiniiklaste, frantsiskaanide, karmeliitide ja augustiinlaste-eremiitide) poolt ja jaoks loodud arhitektuur. Varased kirikud olid reeglina tagasihoidlikud võlvimata hooned, 13. saj teises pooles hakkasid kerjasmungad ehitama ka suuri võlvitud basiilikaid ja koda-kirikuid.

Biforium *n***bifoorne aken**

Püstine kaheosaline, harilikult kaarsillusega, ehisraamistikuga aken, pms romaani, gooti ja renessansi arhitektuuris.

Blattkapitell *n***lehtkapiteel**

Gooti kapiteeli variant, kaunistatud stiliseeritud lehtmotiividega.

Blende *f***petik**

Müüripinda liigendav lame akna-, arkaadi- või uksekujuline nišš, mis esineb tavaliselt gruppina (nt petikarkaad). Eriti levinud tellis-gootikas.

Blendtriforium *n***pseudotrifoorium**

Romaani või gooti basiilika kesklöövi ja transepti kõrgseinas asuv petikniššide rida.

Blockaltar *m***plokkaltar**

Altari tüüp, kus stipeseks on massiivne kiviplokk, millesse võivad olla uuristatud nišid altari reliikvia(te)le.

Bogen *m***kaar**

Kaart kasutatakse müüriavause sillusena, et juhtida selle kohal asuva müüritise koormus üle tugelede (piilaritele ja sammastele). Kaare osad:

talumid, lähtekivid, lukukivi, palend ja selg. Kaaretüübid: eesliselkaar, hoburaudkaar, kolmiksiirkaar, kiilkaar, korvkaar, lame- ehk segmentkaar, teravkaar, tuudorkaar ja ümarkaar.

Bogenanfänger *m* → **Anfänger****Bogenfries** *m***kaarfriis**

Väikeste ümar- või teravkaarte reast koosnev ehisfriis, romaani ja gooti arhitektuuris asetseb harilikult horisontaalselt katuseräästa all.

Brunnen *m***lavatoorium, lavabo**

Kivist või metallist pesemisnõu lavatooriumis.

Brunnenhaus *n***lavatoorium, lavabo**

Ühine pesuruum kloostreis, paikneb tavaliselt refektooriumi lähedal.

Brustwehr *f***parapett**

Kaitse- või linnusemüüri ülemine, laskeavadega varustatud horisontaal-lõik, mille varjus kulgeb kaitsekäik.

Brüstung *f***rinnatis**

Igasugune allakukkumist vältiv kaitsein või kaitsevõre.

Burg *f***linnus**

Esi-, vana- või keskaegne püsivat elamist võimaldav kaitseehitis või kindlustatud paik. Keskajal tavaliselt kivist kaitseehitis, mille areng eri maade lõikes oli suhteliselt iseseisev.

Bündelpfeiler *m***kimppiilar**

Gooti arhitektuuris esinev piilar, mille külgedele või nurkadele on liidetud turbad, mis võtavad vastu võöndkaarte ja võlviroiete raskuse.

C

Chor *m*, **Chorraum** *m*

koor, kooriruum

Kiriku peaaltpoolne ruumiosa. K paikneb tavaliselt kiriku idaosas ja on tihti eraldatud pikihoonest võidukaarega ja koorivahevõre või letneriga; k lõpeb sageli apsiidi, sirge või polügonaalse koorilõpmikuga; võib olla ümbritsetud kooriümbriskäiguga.

Chorgestühl *n*

kooritoolistik, kooripingistik

Kloostri- ja piiskopikirikus vaimulikele mõeldud tavaliselt kaks eri kõrgusel asuvat toolirida kooriruumi külgeinte ääres. Gootikas rikkalikult kaunistatud seljatugede ja käetugedega.

Chorgitter *n*

koorivahevõre

Kiriku koori muust hoonest eraldav ažuurne ja/või avadega konstruktsioon.

Chorraum *m* → **Chor**

Chorschluss *m*

koorilõpmik

Kiriku koori idapoolseim osa (tihti identne apsiidiga). K võib olla sirge, poolümara või polügonaalne põhiplaani; vahel moodustab k eraldi kabeli.

Chorumgang *m*

kooriümbriskäik, deambulatoorium

Gooti kirikutes külglöövide pikendus ümber koori; reeglina võlvitud ja arkaadi kaudu avatud kooriruumi. K-e ümbritseb sageli kabelitepäärg.

D

Dachreiter *m*

haritorn

Kellatornike keskaja arhitektuuris, harilikult puidust, paikneb viilkatuse harjal. H on tavaline kirikutel, eriti

tsistertslaste ja dominikaanlaste kloosterkirikutel.

Dansker *m*

dansker

Kaitse- või seinamüüri välisküljelt eenduv kitsas nelinurkne ehitis; kasutusel käimlana, kaevuna või linnuse flankeerivaks kaitseks. Mõistena kasutusel pms Saksa ordu ala linnusearhitektuuris.

Diele *f*

diile, diele

Koldega keskruum alamsaksi kesk-aegses talumajas. Hiliskesk-aegses linnaelamus avar tänavapoolne ruum maja esimesel korrusel.

Dienst *m*

turp

Pikk peene samba taoline püsttugi võlvkaare vms toetamiseks, ristlõikelt veerand-, pool- või kolmveerandringi kujuline, hilisgootikas ka polügonaalne või pirnvöödi laadse ristlõikega. Esineb nii iseseisva eendtoena, kui ka kimppiilari osana.

Docke *f* → **Baluster**

Dom *m*

toomkirik

Piiskopikirikute nimetus saksa kultuuriruumis. Keskaja lõpuni nimetati toomiks üksnes piiskopi privaatkabelit, hiljem kandus tähistus üle (pea)piiskopi peakirikule.

Domikalgewölbe *n*

domikaalvõlv

Nelinurkse põhiplaani kuplitaoline ristvõlv. Kujunes 12. saj Prantsusmaal.

Donjon *m*

donžoon, donjon

Keskaegse linnuse massiivne nelinurkse põhiplaani elutorn; romaani perioodil oli donžoon keskmise suurusega linnustes peahitiseks. Kujunes

11. saj Prantsusmaal, levis eriti laialt Inglismaal (sealne nimetus *keep*).

Doppelkapelle *f*
topeltkabel

Kaks üksteise peal asuvad eraldi sissekäiguga kabelit. Ülemine oli mõeldud kõrgemast seisusest isikuile, alumine oli lihtrahva kasutada.

Dormitorium *n*
dormitoorium

Ühine magamissaal kloostris või linnuses, mis paiknes tavaliselt klausuuri idatiiva ülemisel korrusel.

Dornse *f*
dornse

Eluruum alamsaksi talumajades; keskaegse linnaelamu hoovipoolne elutuba. Asus diile taga, erandlikult selle küljel.

Dorsale *n*
dorsaal

Kooripingistiku, tihti baldahhiinide ja petikutega kaunistatud tagasein.

Dreiblatt *n*
kolmikleht

Ristikheina kolmeleheline variant, mida kasutatakse tihti gooti ornamendis. Sümboliseerib Kolmainust.

Dreipass *m*
kolmiksiir

Gooti ehisraamistiku ja muu dekoori osa; koosneb kolmest seotud kolmveerandringist.

Dreipassbogen *m*, **Kleeblattbogen** *m*
kolmiksiirkaar, ristikkaar

Koosneb ristikheinalehte meenutavast kolmest ümarkaarest, neist keskmine on vahel teravkaarne. Esineb pms varagootikas.

E

Eckblatt *n*, **Ecksporn** *m*,

Eckknolle *f*
nurgaleht

Dekoratiivne lehemotiiv samba või ümarpiilari baasi kujunduses; esineb tavaliselt romaani arhitektuuris.

Eckknolle *f* → **Eckblatt**

Ecksporn *m* → **Eckblatt**

einschiffige Kirche *f*
ühelööviline kirik

Kirikutüüp, mille võlvitud pikihoone on löövideks jagamata.

Empore *f*
empoor

Sakraalruumi väär, rõdu. Romaani ja gooti arhitektuuris basiilika külglöövide peal olev võlvitud ruum, mille kesklöövi poole avanev kaaristu moodustab basilikaalse kõrgseina teise, arkaadi ja trifooriumi vahelise rõhtvööndi.

Entlastungsbogen *m*
jaotuskaar, kergenduskaar

Müürisisene kaar koormuse ümberjaotamiseks.

Epistelseite *f*
epistlipool

Kiriku lõunapoolne külglööv või ruumiosa epistlilugemise puldi asukoha järgi.

Epitaph *n*
epitaaf

Surnu mälestusele pühendatud tähis kiriku seinal, piilaril või kiriku vahetus läheduses. Hakati kasutama 14. saj keskel.

Erker *m*
ärkel

Välisseinast eenduv konsoolidele toetuv või konsoolidega ühendatud kaarele toetuva esiküljega ruum või ruumiosa; levinud laialdaselt keskajast tänapäevani.

Eselsrücken *m*

eesliselgkaar, roodkaar

Lai kiilkaar, koosneb kahest S-kurvist; levinud kaaretüüp gootikas, eelistatud inglise gootikas ja *flamboyant* stiilis Prantsusmaal.

Evangelienseite *f*

evangeeliumipool

Kiriku põhjapoolne külglööv või ruumiosa evangeeliumilugemise puldi, hiljem kantsli asukoha järgi.

F

Fachwerk *n*

vahvärk

Alates keskajast levinud dekoratiivne seinakonstruktsioon, kus vertikaalselt, diagonaalselt ja horisontaalselt asetatud puidust sõrestiku vahel on savi, tellise vm materjaliga täidetud ja krohviga kaetud pind.

Fallgatter *n*

langevõre

Raske ülestõstetav kidadega võre linnuse või kindluse sissepääsu sulgemiseks.

falsches Gewölbe *n*, **Kraggewölbe** *n*

pseudokaar

Kaarekujuline avaus; kaareümbruse horisontaalsed kiviread on laotud nii, et iga järgmine ulatub üle eelmise kuni ava sulgemiseni.

Faltenkapitell *n*

voltkapiteel

Kapiteel, mis meenutab kokkuvolditud kangavirna.

Fiale *f*

fiial

Sale terav tornike ehisviilude, tugi-piilarite ja tornide kujunduses gooti arhitektuuris, lõpeb püramidaalse krabidega kaunistatud kiivri ja ristlillikuga.

Figurenkapitell *n*

figuurkapiteel

Kapiteel inimese, looma või fantastiliste olendite figuuridega, tihti koos stiliseeritud taimedega.

Figurenportal *n*

figuraalportaal

Portaalitüüp katedraaligootikas, kus profileeritud vormide asemel on figuraalsed skulptuurid.

Fischblase *f*, **Schneuß** *m*

kalapõis

Hilisgootikas tihti esinev lainjas leegi-vorm ehisraamistiku kujunduses jm.

Flachbogen *m* → **Segmentbogen**

Flamboyantstil *m*

flamboyant stiil, leekestiil

Hilisgooti ornamendi stiilivariant, millele on iseloomulik teravat leeki ja kalapõit meenutava motiivi kasutamine; vahel ka kogu selle ornamendiga seotud arhitektuur.

Flügelaltar *m*, **Wandelaltar** *m*

tiibaltar

Hilisgooti retaabli tüüp, millel võib olla mitu paari tiibu. Nende avamise ja sulgemisega oli võimalik näidata erinevaid ikonograafilisi kompositsioone vastavalt liturgilistele vajadustele.

Fries *m*

friis

Kõigis ajaloolistes stiilides esinenud horisontaalne ornamentaalne või skulpturaalne vöönd ehitise liigendamiseks.

Fußpunkt *m*

võlvikand

Võlvinurga toetuspunkt müüris.

Fächergewölbe *n*

lehvikvõlv

Võlvitüüp, mille roided väljuvad lehvikutaolisena ühest punktist. Ise-

loomulik perpendikulaarstiilile inglise gootikas, mis on mõjutanud ka Saksa ordu ehituskunsti.

G

Galerie *f* **galerii**

1. Linnuse või linnamüüri kaitsekäik.
2. Ruume ühendav pikk käik kirikus või hoones, mille ühes küljes on tavaliselt aknarida.
3. Väär e empoor kirikus.

Gesims *n*, **Sims** *m*, ka: *n*

simss

Horisontaalne eenduv vöö või liist seinapinna liigendamiseks, tavaliselt profileeritud.

Gesprenge *n*

pealmik

Retaabli ülemine osa, saksa hilisgooti kappaltarite p-d on sageli suurejoonelised nikerdatud miniarhitektuuriteosed.

Gewände *n*

palestik

Akna või portaali viltuse lõikega külglisein.

Gewändeportal *n*

palestikportaal

Portaalitüüp kõrg- ja hilisgootikas, kus palestikuastmed ja -sambad on taandatud ühtseks reljeefseks profiiliks, kus vahelduvad rihvad ja turbad.

Gewölbe *n*

võlv

V-i kandesein on kilpsein, v-i ja seina liitejoonel eenduvad kilpkaared. V-e eraldavad vööndkaared. V-isiilud võivad olla eraldatud roietega, mille ristumiskohal, kiirul, võib olla päiskivi. V-itiübid: silinder- e aam-, rist-, servjoon-, ristroid-, täht-, võrk-, lehvik-, kuppel-, domikaal-, kloostri-, mold- ja peegeelv.

Gewölbeanfänger *m* → **Anfänger**

Gewölbedecke *f*

võlvlagi

Võlvidest koosnev laetüüp.

Gewölbekappe *f*

võlvisiil

Diagonaalsete roiete või servjoontega piiratud võlvipinna lõik.

Giebelturm *m*

viilutorn

Kiriku või muu hoone viilule toetuv torn.

Glacis *n*

glassii

Vallikraavi välisküljel ründaja tulistamiseks vabaks jäetud väli.

Gotik *f*

gootika, gooti stiil

Stiil, mis järgnes roomaanikale ja eelnes renessansile kattudes osaliselt mõlemaga. G kujunes välja 12. saj keskel Île-de-France'is, levis sealt üle Euroopa ja hääbus 16. saj.

Grat *m*

servjoon

Roieteta võlvi siilude liitekohas moodustuv terav, veidi eenduv kant.

Gurtbogen *m*

vööndkaar

Võlvistikku toetav ja ruumi võlvikuteks jaotav kaar.

Gurtgesims *n*

vööndsimss

Simss, mis eraldab eri korruseid üksteisest.

Gusserker *m* → **Pechnase**

H

Hallenchor *m*

kodakoor

Mitmelööviline ümbriskäiguga kooriruum, kus löövid on võrdse kõrgusega; levis 14. saj saksa aladel tellisgootika piirkondades.

Hallenkirche *f*

kodakirik

Kirikuehitise tüüp, kus kesklööv ja külglööv on ühekõrgused ja omavad ühist katust.

Hauptschiff *n*, **Mittelschiff** *n*

kesklööv, pealööv

Kirikuruumi vm hoone keskne piki-suunaline osa, mis on eraldatud külglöövidest sammaste, piilarite või kaaristuga.

Hohlkehle *f*

rihv, süvarihv

Nõgusa rennitaolise süvendiga ehisliist; esineb sageli simsi, karniisi ning samba baasi profiilis.

Hospiz *n*

hospiits

Kloostri või muu vaimuliku institutsiooni poolt ülalpeetav võõraste-maja.

Hufeisenbogen *m*

hoburaudkaar

Islami kaare vorm, esineb ka romaani arhitektuuris.

Hurde *f*

urdaaž

Konsoolidele toetuv puidust kaitsekäik müüri või torni välisküljel.

Hängezwickel *m*, **Pendentif** *n*

pendentif

Sfäärilise kolmnurga kujuline rippvikkel, mis toimib vahelülina kupli alusringi ja kvadraatse allehitise vahel.

J

Joch *n* → Travée

K

Kampanile *m*

kampaniil

Kirikuhoonest eraldi seisev kellatorn. Levinud pms Itaalias alates 6. saj-st barokini.

Kanzel *f*

kantsel, räästool

Kõnetool kristlikus kirikus. Algselt kõrgendatud poodium lugemispuldiga, 13. saj hakkas kujunema klassikaline vorm, mis koosnes jalast, rinnatisega piiratud ümmarguse või polügonaalise põhiplaaniga kõnepuldist, kõlaräästast ja pulti viivast rinnatisega trepist.

Kapelle *f*

kabel

1. Väike sakraalehtis, mis on seotud kirikuhoonega või mõne muu ehitisega. Gooti katedraalidel esineb sageli kabelitepärg.

2. Väiksemad kirikud ja abikirikud, samuti eriotstarbelised sakraalehitised nagu baptisteerium, mälestuskabel, kalmistukabel jne.

Kapellenkranz *m*

kabelitepärg

Kiriku kooriosa või kooriümbriskäiku ümbritsev tavaliselt sümmeetriliselt paigutatud väikeste kabelite rida; iseloomulik gooti arhitektuurile.

Kapitell *n*

kapiteel

Samba, piilari või pilastri dekoreeritud ülaosa, millele toetub talastik, kaar või võlv. K-i kujus ja dekooris avalduvad eri ajastutele iseloomulikud jooned.

Kapitelsaal *m*

kapiitlisaal

Esinduslik, harilikult kahelööviline ruum kloostri, toomklausuuri või ordulinnuse idatiivas, kus toimusid nõupidamised ja võeti vastu tähtsaid külalisi.

Karnies *n*

karniis

1. Ehisliist, mille profiil moodustub kumerast ja nõgusast poolest (rihv ja ümarvööt).

2. Igasugune seinast eenduv dekoratiivne profiilliist.

Kasematte *f*

kasematt

Müüritud varjend kindluses, ehitatud paksu müüri või valli sisse.

Kastell *n*

kastell

Keskajal iseseisev linnusetüüp, mis koosnes nelinurksest ringmüürist ja vastu ringmüüri ehitatud hoonetest. Kaitse koondus väravatele ja vahel nurgatornidele.

Kathedrale *f*

katedraal

Piiskopikirik Prantsusmaal, Inglismaal ja Hispaanias, saksa ja itaalia kultuuri-ruumis toomkirik.

Kelchkapitell *n*

karikkapiteel

Karikakujuline kapiteel hilisromaanikas ja gootikas.

Kemenate *f*

kemenate

Pikliku põhiplaaniga mitmeruumiline kaminaga elutorn linnuses.

Kielbogen *m*

kiilkaar

Teravkaare tüüp, mille moodustavad kaks S-kurvist poolt.

Kirche *f*

kirik

Kristlik sakraalhoone.

Klausur *f*

klausuur, sulushoonestik

Välismaailmast eraldatud kloostriehitiste kompleks; enamasti koosneb

kolmest tiivast neljakandilise hoovi ümber, neljanda moodustab kirik.

Kleeblattbogen *m* → **Dreipassbogen**

Kloster *n*

klooster

Ehitiste kompleks religioosse ordu liikmetele. Alates 8. saj järgis enamik Euroopa kloostreid nn benediktiini plaani, mille kohaselt on klooster täielikult välismaailmast eraldatud kompleks, mis koosneb kirikust põhjaküljel ja kvadraatse hoovi ümber koondatud klausuurist.

Klostergewölbe *n*

kloostervõlv

Võlvitüüp, mis koosneb silindervõlvi segmentidest ja on poolringikujulise ristlõikega.

Knospenkapitell *n*

pungkapiteel

Gooti karikkapiteeli liik, mille nurkadel on suuremal või vähemal määral naturalistlikud pungad, vahel ka mitu rida pungi.

Konche *f* → **Apsis**

Konsole *f*, **Kragstein** *m*

konsool, ulgkivi

Seinast või mujalt eenduv tugi karniisi, skulptuuri vm kandmiseks; liigendub pealisplaadiks ja S-kujulise profiiliga kandeosaks.

Konventshaus *n*

konvendihoone

Saksa ja Liivi ordu aladel 13. saj-l kastellist ja kloostriehitisest kujunenud ning 15. saj-ni püsinud linnusetüüp.

Korbbogen *m*

korvkaar

Lame ümarkaar, konstrueeritud kolmele erineva keskpunktiga ringile.

Krabbe *f*

krabi

Rullunud lehte meenutav ehismotiiv gootikas; kasutatud arhitektuuris ehisviiludel, fiaalidel, tugipiilaritel, tornidel ja mujal.

Kraggewölbe *n* → **falsches Gewölbe****Kragstein** *m* → **Konsole****Krenelierung** *f***kreneleering**

Müüri sakmeline lõpetus, kus madalamad laskeavad vahelduvad kõrgemate müürihammastega.

Kreuzblume *f***ristlillik**

Ristikujuline lehe- ja pungamotiividest kujundatud dekoratiivne tipp gooti tornidel, viiludel, ehisviiludel, fiaalidel.

Kreuzgang *m***ristikäik**

Kloostri või konvendihoonde sisehoovi ümbritsev ja selle poole avanev käik, mis ruume omavahel ühendab.

Kreuzgewölbe *n***ristvõlv**

Võlvikuju, mis tekib kahe silindervõlvi ristuva lõikumisel.

Kreuzgratgewölbe *n***servjoonvõlv**

Roieteta ristvõlv, kus võlvisiilud liitudes moodustavad servjoone.

Kreuzpfeiler *m***ristpiilar**

Ristikujulise ristlõikega piilar; risti eenduvatele haaraosadele toetuvad võönd- ja arkaadikaared.

Kreuzrippengewölbe *n***ristroidvõlv**

Neljaosaline võlv, mille konstruktsiooni aluseks on diagonaalsed roided, nende vahel võlvisiilud.

Kruzifix *n***krutsifiks**

Rist tavaliselt skulpturaalse, harvem maalitud ristilöödud Kristuse kujutisega. Esimesed k-d pärinevad 10. saj.

Krypta *f***krüpt**

Kirikus tavaliselt apsiidi või koori all paiknev, suuremates kirikutes ka nelitise ja pikihoone alla ulatuv, protsessioonikäikudega võlvitud poolkelder; kasutusel põhiliselt märtrite või teiste pühakute hauakabelina või muude reliikviade paigutamiseks; eriti levinud romaanikas.

Kuppelgewölbe *n***kuppelvõlv**

Kuplitaoline võlvi eritüüp, mis katab ringi- või ruudukujulise põhiplaani ruumi.

Kurtine *f***kurtiin**

Kaht kindluse bastioni ühendav vall.

Kämpfer *m***talum**

Sageli dekoratiivselt kujundatud horisontaalne plaat, mis sarnaselt kapiteelile kannab kaare, seina või võlvi koormuse üle püsttoele (piilarile, liseenile vm). Kasutusel pms romaani ja gooti arhitektuuris.

Königsgalerie *f***kuningategalerii**

Eelkõige Prantsusmaa gooti katedraalidel põiki üle kogu fassaadi ulatuv skulptuuride rida teravkaarelistes niššides.

L**Lady Chapel** *f***Maarja kabel, Lady Chapel**

Eelkõige Inglismaal levinud Neitsi Maarjale pühendatud kabel, mis ehitati

koorilõpmikuna suuremate kirikute idapoolsesse otsa kiriku pikiteljele.

Laibung *f*, **Leibung** *f*

palend

Avapõsk, müüriava liigendamata pind nt aknaaval, kaarel, portaalil.

Langhaus *n*

pikihoone

Kirikuhoone kogudusele määratud osa. Basiilika puhul reeglina kiriku läänepoolne ruumiosa, millega risti paikneb transept ja millega idas liitub kooriruum; p võib olla ühe- või mitmelöviline.

Lanzettbogen *m*

lantsettkaar

Tavalisest teravkaarest kõrgem ja kitsam kaar.

Lanzettfenster *n*

lantsettaken

Kõrge, kitsas, ehisraamistikuta teravkaaraken, eriti iseloomulik inglise varagootikale 12.-13. saj.

Laterne *f*

latern

Ümmargune või hulknurkne tornikuju-line ehitisosa, mille aknaavade kaudu valgustatakse allpool asuvaid ruume. Ehitati enamasti kuplitele.

Leibung *f* → **Laibung**

Lettner *m*

letner, lektorium

Võidukaare alla või ette ehitatud massiivne vahesein, mis eraldas vaimulikele ja aadlile määratud kooriruumi lihtrahvale kuuluvast pikihoonest.

Lichtgaden *m* → **Obergaden**

Lisene *f*

liseen

Baasi ja kapiteelita pilastritaoline seinapinda püstjalt liigendav dekoorita müüririba.

Lukarne *f*

lukarn

Rikkaliku raamistusega viilukujuline katuseärkel.

Lünette *f*

lünett

1. Kilpkaarega piiratud seinapind võlvruumis.
2. Poolringi- või segmenditaoline pind enamasti ukse või akna kohal, tihti kaunistatud maali või reljeefiga.
3. Bastionile sarnane eesvall kindlusearhitektuuris.

M

Maschikulis *m* → **Pechnase**

Maßwerk *n*

ehisraamistik, maasvärk

Geomeetriline akna, niši, galerii jmt raamistus ennekõike gootikas. Motiivistik koosnes siirudest, ninadest, sfäärilistest kolm- ja nelinurkadest jmt.

Mensa *f* → **Altarmensa**

Mittelschiff *n* → **Hauptschiff**

Muldengewölbe *n*

moldivõlv

Kloostervõlvi alaliik, kaarja siiluga lõppev silindervõlv.

N

Narthex *m*

narteks

Kiriku eeshall, algselt kogunemiskoht patukahetsejatele ja ristitavatele; n ees võis paikneda kaevuga sammashoov atrium e paradiis.

Netzgewölbe *n*

võrkvõlv

Võlvitüüp, kus roided ristuvad võrgu-
taoliseks süsteemiks. Kõigis roiete
liitumiskohtades võivad olla päiskivid.
Esineb hilisgootikas.

Nische *f***nišš**

Orv, ühest küljest avatud müürisüvend.
Võib olla ainult kujunduselement,
skulptuuride, akende, portaalide vm
paigutamiseks.

O**Obergaden** *m*, **Lichtgaden** *m***valgmik, kleristorium**

Basilikaalse kiriku kesklöövi ülemine
akendega varustatud osa. Aknad aset-
sevad külglöövi katustest kõrgemal.

Oktagon *n* → **Achtort****Oratorium** *n***oratoorium**

1. Kodukabel.
2. Igasugune väike kabel, eriti privaat-
kabel.

P**Palas** *m***palas**

Linnuse peamine eluhoone.

Palisade *f***palissaad**

Tihedalt üksteise kõrvale maasse
rammitud, teravdatud ülaotstega
püstpalkidest tõke linnuse või kindluse
muldvallil.

Parcham *m*, **Zwinger** *m***parham, zwinger**

Keskaegse linnuse või linna sisemise
põhimüüri ja madalama välismüüri
vahele jääv ehitusteta ala ehk
eeskaitsevöönd, mis takistas vaenlase
otserünnakut põhimüürile.

Parlatorium *n***parlatoorium**

Eraldi nn kõnelusruum kloostri
klausuuris, kus oli lubatud eirata
enamiku kloostriordude üldist
vaikimiskohustust hädavajalikuks suht-
lemiseks.

Pass *m***siir**

Kolmveerandringidest koosnev gooti
ornamendimotiiv. Sõltuvalt ringide
arvust esineb kolmiksiir, neliksiir,
hulksiid.

Pechnase *f*, **Gusserker** *m*,**Maschikulis** *m***piginukk, mašikuli**

Keskaegse linnuse või muu kindluse
seintel, väravatel ja tornide ülaosas
väikese ärklina eenduv rinnatisega
ümbritsetud ja luukpõrandaga puust
kaitseehitis. Kasutati laske- ja
viskekohana, mille põrandaavadest
vaenlastele tulist pigi, kive, rooja,
keevat vett jms kaela visati.

Pendentif *n* → **Hängezwickel****Perpendicular Style** *m* → **Perpendi-
kularstil****Perpendikularstil** *m*, **Perpendicular
Style** *m***perpendikulaarstiil, Perpendicular
Style**

Inglise hilisgooti ehitusstiil, mida
iseloostab vertikaalsuse toonitamine
pikkade katkematute joontega eriti
ehisraamistike juures ning tuudorkaarte
ja lehvikvõlvide kasutamine.

Pfeiler *m***piilar**

Vertikaalne tugi seina, võlvi, kaaristu
vms kandmiseks. Tavaliselt neli- või
hulknurkse, harvem ümmarguse põhi-
plaaniga.

Piscina *f*

piscina

Katoliku kirikus altari kõrval seinarivas paiknev äravooluga valamu preestrile rituaalseks käte ja missariistade pesemiseks.

Plinthe *f*

plintos

Nelinurkne kaunistusteta kiviplaat, mis asub samba, piilari või pilastri baasi all.

Polyptychon *n*

polüptühhon

Mitmeosaline teos, enamasti maal või skulptuur, nt tiibaltar.

Predella *f*

predella

Altariretaabli alumine osa, mis toetub vahetult mensale ja toetab retaabli põhikorpust. P on reeglina maalitud või skulptuuridega kaunistatud.

Presbyterium *n*

presbüteerium

Vaimulikkonnale määratud peaaltari-ruum kirikus.

Priependach *n*

munk-nunn katusekate

Peamiselt keskajal kasutusel olnud savikividest konstruktsioon. Kivid on poolringikujulise ristlõikega, kuid erineva kujuga; “nunnad” kinnitatakse näsade abil roovitisele kumer külj allapoole, “mungad” kumer külj ülespoole “nunnade” liitejoonele.

Profanarchitektur *f*

profaanarhitektuur

Ilmaliku otstarbega ehituskunst.

Pseudobasilika *f*

pseudobasiilika

Basiilikat meenutav kirikutüüp, mille puhul kesklööv on külglöövidest küll kõrgem, kuid tal puudub basiilikale iseloomulik valgmik.

Q

Quader *m*, **Quaderstein** *m*

kvaader, kantkivi

Puhtalt töödeldud välispinnaga täisnurkne looduslik müürikivi.

Quaderstein *m* → **Quader**

Querhaus *n* → **Querschiff**

Querschiff *n*, **Querhaus** *n*, **Transept** *m*, ka: *n*

ristlööv, põiklööv, transept

Kiriku pikiteljega risti kulgev lööv, mis muudab kiriku põhiplaani ristikujuliseks. Võib olla ühe- või mitmelööviline.

R

Ravelin *n*

raveliin

Vallikraavis kurtiini kaitseks bastionide ette ehitatud kiilukujuline eelkindlustus.

Refektorium *n*, **Remter** *m*

refektoorium, remter

Ühine söögisaal ja pidulik ühisruum kloostris või konvendihoones.

Reliquiar *n*

relikviaar

Reliikviate (pühakute säilmete) hoidmise nõu.

Remter *m* → **Refektorium**

Retabel *n*

retaabel

Altari kõrge dekoratiivne osa, mis toetub mensale. R võib olla maalitud või skulpturaalne.

Ringmauer *f*

ringmüür

Kõrge ja lai kaitsekäiguga müür linnuse ümber.

Rippe *f*
roie

Raidkivist või tellistest laotud võlvi karkassi eendkaar.

Rippengewölbe *n*
roidvõlv

Ühine mõiste kõigi võlvitüüpide kohta, millel on roideist karkass, mis kannab kergeid ja õhukesi võlvisiile.

Romanik *f*
romaanika, romaani stiil

R alguseks loetakse kokkuleppeliselt 11. saj keskpaika ja lõpuks 13. saj algust. Geograafiliselt oli tegemist esimese üleuroopalise stiiliga. R avaldus ennekõike sakraalarhitektuuris.

Rondell *n*
rondeel

Pool- või täisringikujulise põhiplaaniga lai ja madal suurtükitoru linnuse või linna ringmüüris või selle ees värava või vallikraavi kaitseks.

Rosenfenster *n*
roosaken

Rikkaliku ehisraamistikuga suur ümmargune aken romaani ja gooti kirikufassaadis, paikneb tavaliselt portaali kohal lääneseinas või transeptide otsaseinas.

Rundbogen *m*
ümarmkaar

Poolringikujulise ülaosaga kaar.

Rundbogenfries *m*
ümarmkaarfriis

Romaani stiilis eelistatuim friisivorm, mis koosnes reast tihti rikkalikult profileeritud ümarmkaartest.

S

Saalkirche *f*
saalkirik

Lihtne kirikuvorm, mille põhiplaan on ristkülikukujuline ja mis ei ole jagatud lõõvideks.

Sakralarchitektur *f*
sakraalarhitektuur

Kristliku religiooni tarbeks mõeldud ehitised.

Sakramentnische *f*
sakramendiorn

Niis kiriku seinas sakramendi hoidmiseks.

Sakristei *f*
käärkamber, sakristei

Kiriku kooriruumiga ühenduses olev väike kõrvalehitis või ruum liturgiliste toimingute ettevalmistamiseks ning jumalateenistuseks vajalike esemete hoidmiseks.

Sanktuarium *n*
sanktuaarium

Kõige püham paik kirikus peaaltari ümber; ruumina võib kattuda presbüteeriumi või kooriruumiga.

Schaft *m*
tüves

Samba, piilari või pilastri keskosa baasi ja kapiteeli vahel.

Schaftring *m* → **Wirtel**

Schalldeckel *m*
kõlaräästas

Kantsli kohal olev katus, mis hoiab heli hajumast.

Scharwachturm *m*
ešogett

Ripptorn, väike konsoolile toetuv torn keskaegse linnuse nurgal.

Scheitel *m*
kiird

Kõige kõrgem punkt kaare või võlvi siseküljel; roiete lõikumiskoht, kus enamasti asub päiskivi.

Scheitellinie *f***kiirujoon, seitlijoon**

Võlvi kiirdu läbiv joon, mis kulgeb võlviku telgedega risti ja tähistab võlvi profiili.

Schießscharte *f***laskeava**

Ava kaitsekäigus, linnamüüris, tornis, kust sai ise varju jäädes vaenlase pihta lasta.

Schiff *n***lööv**

Kirikuruumi pikisuunaline lõik, mis ulatub tornist altariruumini. Basiilikal ja kodakirikul on mitu rööbitist löövi, keskmine (kesklööv e pealööv) on harilikult suurem ja külglöövidest sammaste või piilaritega eraldatud.

Schildbogen *m***kilpkaar**

Kilpseina ja võlvisiilu liitumiskohas paiknev eendkaar või kilproie; koos diagonaalsete roiete ja vööndkaartega moodustab roidvõlvi kandva struktuuri.

Schildwand *f***kilpsein**

Võlvikaare kandesein.

Schlussstein *m***1) päiskivi**

Võlvi roiete ristumiskohal paiknev võlvipinnast eenduv dekoreeritud kivi;

2) lukukivi

Kaare tipukivi, on sageli rõhutatud teistest kaarekividest erineva kujundusega.

Schneuß *m* → **Fischblase****Segmentbogen** *m*, **Flachbogen** *m***segmentkaar, lamekaar**

Ringist sirgjoonega eraldatud osast moodustatud kaar.

Seitenschiff *n***külglööv**

Kummalgi pool kesklöövi asetsev ruumiosa basiilikas ja kodakirikus.

Sims *m*, ka: *n* → **Gesims****Skriptorium** *n***skriptoorium**

Käsikirjade ümberkirjutamise ruum keskaegses kloostris või katedraalis.

Spiegelgewölbe *n***peegelvõlv**

Mold- või klostervõlv, mis on pealt ära lõigatud ja kaetud tasapinnaga, nn peegluga.

Spitzbogen *m***teravkaar**

Kahest või mitmest keskpunktist konstrueeritud kaarekuju, kus kaare küljed ühinedes moodustavad teravnurga.

Spätgotik *f***hilisgootika**

Gooti stiili viimane periood, mille üht varianti nimetatakse Prantsusmaal leeke- ehk *flamboyant* stiiliks, Inglismaal perpendikulaarstiiliks. Üldiselt iseloomulik dekoratiivsus ja keerukad vormid.

Staffelchor *m***astmikkoor**

Koor, mille peaapsiid külgnab astmeliselt taanduvate kõrvalapsiididega.

Staffelgiebel *m*, **Stufengiebel** *m*,**Treppengiebel** *m***astmikviil**

Trepiastmeliselt tõusvate külgedega viil gooti stiilis hoonetel.

Staffelkirche *f*, **Stufenhalle** *f***astmeskirik**

Basiilika ja kodakiriku vahepealne kirikutüüp, kus kesklööv on külglöövidest kõrgem, kuid puudub valgusmik.

Sterngewölbe *n*
tähtvõlv

Ristvõlvi erivorm, kus lisaks konstruktiivsetele roietele on võlvisiiludel dekoratiivsed kõrvalroided, mis moodustavad tähelaadse kujundi. Kõigis roiete liitumiskohtades võivad olla päiskivid.

Stichkappe *f*
pistiksiil

Iseseisev väike võlvisiil, mis lõikab horisontaalselt laevõlvi kumerpinda akna- või ukseava kõrgendamiseks.

Stipes *m*
stipes

Altari müüritud massiivne kivialus, millele toetub mensa.

Strebebogen *m*
tugikaar

Tugipiidast üle külglöövi katuse kõrgseinani ulatuv kaar, mis tasakaalustab kesklöövi võlvisurvet; gooti basiilika tugisüsteemi osa.

Strebepfeiler *m*
tugipiilar, tugipiit

Eelkõige gooti arhitektuurile iseloomulik seinatugi võlvide külgsurve tasakaalustamiseks. Tavaliselt on astmeliselt aheneva profiiliga ning paikneb seina välisküljel.

Stufengiebel *m* → **Staffelgiebel**

Stufenhalle *f* → **Staffelkirche**

Stufenportal *n*
astmikportaal

Astmeliselt ukse suunas aheneva arhivoldi ja palestikuga monumentaalne raidkivist sissepääs romaani ja gooti arhitektuuris.

Sturz *m*
sillus

Ava sildav konstruktsioon, võib olla nii horisontaalne kui ka kaarekujuline.

Sturzbogen *m*
silluskaar

Akna või ukseava sildav kaar.

Säulenportal *n*
sammaspordaal

Astmikportaali tüüp, kus palestikuastmetesse on paigutatud sambad.

T

Tabernakel *m*, ka: *n*
tabernaakel

Gooti arhitektuuri väikevorm skulptuuride paigutamiseks, koosneb baldahhiinist ja seda toetavaist sammastest, mis moodustavad skulptuuri ümber "hoone".

Tambour *m*
tambuur

1. Silindriline või hulknurkne kuplit kandev ehitise osa, enamasti akendega.
2. Kivisamba tüvese lüli.

Taufschüssel *f*
ristimisvaagen

Mitmesugustes vormides, tihti kunstipäraselt töödeldud metallnõu ristimisel tarvitatava vee jaoks; levinud alates 14. saj.

Taufstein *m*
ristimiskivi

Suur ümar või hulktahuline, hiljem karikakujuline, sageli rikkalikult kaunistatud kivinõu ristimisvee hoidmiseks ja ristmistalituse läbiviimiseks.

Tonnengewölbe *n*
silindervõlv, aamvõlv

Poolringikujulise ristlõikega võlv. Vanim ja lihtsaim võlvitüüp.

Torturm *m*
värvatorn

Keskaegses linnusearhitektuuris värvat kaitsev torn.

Tragaltar *m*, **Portatile** *n*

portatiivne altar

Väike kaasaskantav altar väljumala-teenistuste pidamiseks.

Transept *m*, ka: *n* → **Querschiff****Travée** *f*, **Joch** *n***travee, võlvik**

Löövideks jaotatud võlvruumi põiksuunaline osa, mis kahe võlvitoe või toerea vahel ulatub ühest pikiseinast teiseni. Mõistet kasutatakse pms basiilika võlvide puhul.

Treppengiebel *m* → **Staffelgiebel****Triforium** *n***trifoorium**

Romaani või gooti basiilikas galeriitaoline kitsas käik kesklöövi ja transepti seinamüüris.

Triumphbogen *m***võidukaar, triumfikaar**

Keskaja ja hilisemas kirikuarhitektuuris suur kaarava, mis eraldab kooriruumi pikihoonest; võib olla dekoreeritud.

Trompe *f***tromp**

Võlvitud (veerandkerakujuline) nišš täisnurkse müüriurga kohal, võimaldab ruudukujulise põhiplaaniga ruumi katta kupli või kaheksaosalise kloostervõlviga.

Trumeau *m***trümoo**

Portaali keskkiilar, mis toetab sillust ja selle peal asuvat tūmpanoni; tavaliselt skulptureeritud.

Tudorbogen *m***tuudorkaar**

Inglise hilisgootikas esinev lame teravkaar, konstrueeritud neljast keskpunktist.

Tumba *f***tumba**

Sarkofaagi meenutav hauatähis, mis koosneb haua kohal olevast kastikujulisest alusest ja seda katvast plaadist, millel on kujutatud lahkunut kas reljeefis või ümarplastikas.

Turmburg *f***tornlinnus**

Ümmarguse või hulknurkse põhiplaaniga kindlustorn, mida tavaliselt ümbritseb eeslinnus.

Turmhelm *m***tornikiiver**

Torni ülemine, katuse osa. T-d võivad olla kivist (nt gooti katedraalidel) või puitkonstruktsiooniga ning kaetud pleki, keraamilise katusekivi, looduskivi või puiduga.

Tympanon *n***tūmpanon**

Dekoreeritud viilu- või kaareväli romaani ja gooti kirikute portaalil, arhivoldi ja nelinurkse ukseava vahel, tihti rikkalikult dekoreeritud.

V

Vielpass *m***hulksiir**

Gooti ehisraamistiku ja muu dekoori osa; koosneb rohkem kui neljast seotud kolmveerandringist.

Vierpass *m***neliksiir**

Gooti ehisraamistiku ja muu dekoori osa, koosneb neljast seotud kolmveerandringist.

Vierung *f***nelitis**

Basiilika pikihoone ja transepti ristumisel tekkiv ruumilõik, sageli kaetud torni või kupliga.

Vierungsturm *m***nelitistorn**

Nelitse kohal olev torn; võis olla kasutusel kellatornina.

Vorburg *f*
eeslinnus

Kindlustatud müüridevaheline õu linnuse välimises osas, kus olid aidad, tallid ja teised majandushooned.

W

Wachtturm *m*

vahitorn

Torn valveks ja vahipidamiseks linnuses või kindluses.

Wallfahrtskirche *f*
palverännukirik

Rühm romaani kirikuid, mis paiknesid Lõuna-Prantsusmaal ja Hispaanias palverännuteel Santiago de Compostelasse. P-d on nii funktsionaalselt ülesehituselt kui ka detailidelt väga homogeensed.

Wallgraben *m*
vallikraav

Lai sügav tõkkekraav, mis ümbritseb linna või kindluse müüre või kaitsevalli.

Wandelaltar *m* → **Flügelaltar**

Wandpfeiler *m*
seinapiilar

Vertikaalselt poolitatud piilar seinal.

Wasserspeier *m*
veesülit

Kivist või metallist vihmaveerenni sageli dekoreeritud eenduv lõpposa.

Wehrgang *m*
kaitsekäik

Ringmüüri peale ühendusteeks või müüri kaitseks ehitatud katusega või lahtine käik, mille rinnatises või seinas olid laskepilud.

Wehrkirche *f*

kindluskirik

Kirikuehitise tüüp, mida kasutati ka kindlusena. K lähtub kiriku liturgilise skeemi ühendamisest kaitsehitise elementidega, nt paksud laskeavadega kaitsemüürid, kaitsekäigud külglöövi akende all, ristpalgiga seestpoolt suletavad uksed.

Wimperg *m*, **Ziergiebel** *m*
vimperg, **ehisviil**

Gooti arhitektuuris terav dekoratiivviil portaali, akna või niši kohal. Sageli kaunistatud krabide ja ristlillikutega.

Wirtel *m*, **Schaftring** *m*
tüvesevõru

Raidkivist või tellistest võrutaoline kumera profiiliga ehismotiiv sambal, turbal, kaaremõikal tavaliselt hilisromaani ja varagooti ehituskunsti.

Wulst *m*
mõigas

Latitaoline ümmarguse (pool- või kolmveerandring) ristlõikega kaarjas raidvorm hilisromaani ja gooti arhitektuuris; enamasti esineb arhivoldi ja roiete kujunduses.

Würfelkapitell *n*
kuupkapiteel

Kapiteel, mille kiviploki neli alumist nurka on ümardatud, nii et tekib sujuv üleminek ruudult ringile.

Z

Zahnfries *m*, **Zahnschnitt** *m*
hammasfriis, **hammaslõige**

Nelinurksete talaotste rida meenutav ehisliist. Romaanikas ja gootikas klassikalise h-ga kaudselt seotud ehisliist seinte horisontaalliigenduseks ja portaalide, kapiteelide, konsoolide, aknapalestike jms kujundamiseks.

Zahnschnitt *m* → **Zahnfries**

Zellengewölbe *n*

kärgvõlv

Võrkvõlvi erivorm, mille võlvisiilud on võlvi keskosas kärjekujulised; esineb saksa tellisgootikas.

Ziborium *n***tsiboorium**

1. Baldahhiinitaoline pealisehitis altari kohal, koosneb neljast või enamast sambast ja neile toetuvast katusest, mis võib olla püramiidjas, kuppel, viilkatus või mõni muu vorm.

2. Liturgiline anum, kaanega karikas pühitsetud hostia hoidmiseks.

Ziergiebel *m* → Wimberg**Zinnenmauer *f*****sakkparapett**

Sakmete ja laskepiludega kindlusemüür või parapett.

Zisterzienserarchitektur *f***tsistertslaste arhitektuur**

Tsistertslaste ordu ehituskunst. Ordu statuutide järgi tuli klooster ehitada asustusest eemale, kirikus ei tohtinud olla skulptuure ega vitraaže, ehitada ei tohtinud kivist kellatorne. Neist reegleist peeti kinni vaid osaliselt ja ennekõike 12. sajandil. Kloostri põhistruktuur toetus benediktiini kloostrite skeemile: nelinurkse hoovi ümber koondatud hoonetest, millest tavaliselt põhjatiiva moodustas kirik ja ülejäänud tiivad klausuuri.

Zitadelle *f***tsitadell**

Südakindlus ehk kindluse keskosa, mis on kohandatud iseseisvalt kaitstavaks.

Zugbrücke *f***tõstesild**

Ohu korral palkvinnakute abil ülestõstetav keskaegse linnuse või linna värava kaitsesild vallikraavi kohal.

Zwerggalerie *f***kääbusgalerii**

Dekoorielement romaanikas, madal arkaadiga avatud käik tavaliselt välismüüris vahetult katusekarniisi all.

Zwickel *m***vikkel**

1. Sfääriline kolmnurk ruudukujulise põhiplaaniga ruumi nurgas, millele toetub kuppel.

2. Sfääriline kolmnurk võlvlae nurgas kilpkaare ja diagonaalse roide, kilpkaare ja vööndkaare või kahe kilpkaare vahel.

3. Kolmnurkne pind arkaadi kahe kaare ja nende kohal paikneva simsi vahel.

Zwinger *m* → Parcham

7. SÕNASTIKU EESTI-SAKSA REGISTER

aamvõlv	Tonnengewölbe
atrium	Atrium
<i>accoudoir</i>	Accoudoir
<i>aedicula</i>	Ädikula
altar	Altar
ambo	Ambo
ambon	Ambo
antependium	Antependium
apsiid	Apsis, Apside, Konche
arhivolt	Archivolte
arkaad	Arkade
arkatuur	Arkatur
<i>armarium</i>	Armarium
astmeskirik	Staffelkirche, Stufenhalle
astmikkoor	Staffelchor
astmikportaal	Stufenportal
astmikviil	Staffelgiebel, Stufengiebel, Treppengiebel
baldahhiin	Baldachin
baluster	Baluster, Docke
balustraad	Balustrade
baptisteerium	Baptisterium
barbakaan	Barbakane
basiilika	Basilika
<i>Bauhütte</i>	Bauhütte
<i>bergfried</i>	Bergfried
bestiasammas	Bestiensäule
bifoorne aken	Biforium
dansker	Dansker
deambulatoorium	Chorumgang
<i>diele</i>	Diele
diile	Diele

domikaalvõlv	Domikalgewölbe
<i>donjon</i>	Donjon
donžoon	Donjon
dormitoorium	Dormitorium
dornse	Dornse
dorsaal	Dorsale
edikula	Ädikula
eeslinnus	Vorburg
eesliselgkaar	Eselsrücken
ehisraamistik	Maßwerk
ehisviil	Wimperg, Ziergiebel
ehitusplastika	Bauplastik, Architekturplastik
empoor	Empore
epistlipool	Epistelseite
epitaaf	Epitaph
ešogett	Scharwachturm
etik	Beischlag
evangeeliumipool	Evangelieneseite
fiiaal	Fiale
figuraalportaal	Figurenportal
figuurkapiteel	Figurenkapitell
<i>flamboyant</i> stiil	Flamboyantstil
friis	Fries
frontaal	Antependium
galerii	Galerie
glassii	Glacis
gootika	Gotik
gooti stiil	Gotik
hammasfriis	Zahnfries, Zahnschnitt
hammaslõige	Zahnfries, Zahnschnitt
haritorn	Dachreiter
hilisgootika	Spätgotik
hoburaudkaar	Hufeisenbogen
hospiits	Hospiz

hulksiir	Vielpass
jaotuskaar	Entlastungsbogen
kaar	Bogen
kaarfriis	Bogenfries
kabel	Kapelle
kabelitepär	Kapellenkranz
kaitsekäik	Wehrgang
kalapõis	Fischblase, Schneuß
kampaniil	Kampanile
kantkivi	Quader, Quaderstein
kantsel	Kanzel
kapiitlisaal	Kapitelsaal
kapiteel	Kapitell
karikkapiteel	Kelchkapitell
karniis	Karnies
kasematt	Kasematte
kastell	Kastell
katedraal	Kathedrale
<i>kemenate</i>	Kemenate
kergenduskaar	Entlastungsbogen
kerjasmunkade arhitektuur	Bettelordensarchitektur
kesklööv	Hauptschiff, Mittelschiff
kiilkaar	Kielbogen
kiird	Scheitel
kiirujoon	Scheitellinie
kilpkaar	Schildbogen
kilpsein	Schildwand
kimppiilar	Bündelpfeiler
kindluskirik	Wehrkirche
kirik	Kirche
klausuur	Klausur
kleristorium	Obergaden, Lichtgaden
klooster	Kloster
kloostervõlv	Klostergewölbe

kodakirik	Hallenkirche
kodakoor	Hallenchor
kolmikleht	Dreiblatt
kolmiksiir	Dreipass
kolmiksiirkaar	Dreipassbogen, Kleeblattbogen
konsool	Konsole, Kragstein
konvendihoone	Konventshaus
koor	Chor, Chorraum
koorilõpmik	Chorschluss
kooripingistik	Chorgestühl
kooriruum	Chor, Chorraum
kooritoolistik	Chorgestühl
koorivahevõre	Chorgitter
kooriümbriskäik	Chorumgang
korvkaar	Korbbogen
krabi	Krabbe
kreneleering	Krenelierung
krutsifiks	Kruzifix
krüpt	Krypta
kuningategalerii	Königsgalerie
kuppelvõlv	Kuppelgewölbe
kurtiin	Kurtine
kuupkapiteel	Würfelkapitell
kvaader	Quader, Quaderstein
kõlaräästas	Schalldeckel
kärgvõlv	Zellengewölbe
kääbusgalerii	Zwerggalerie
käärkamber	Sakristei
külglööv	Seitenschiff
<i>Lady Chapel</i>	Lady Chapel
lamekaar	Segmentbogen, Flachbogen
langevõre	Fallgatter
lantsettaken	Lanzettfenster
lantsettkaar	Lanzettbogen

laskeava	Schießscharte
latern	Laterne
lavabo	1. Brunnen 2. Brunnenhaus
lavatoorium	1. Brunnen 2. Brunnenhaus
leekestiil	Flamboyantstil
lehtkapiteel	Blattkapitell
lehvikvõlv	Fächergewölbe
lektoorium	Lettner
letner	Lettner
linnus	Burg
liseen	Lisene
lukarn	Lukarne
lukukivi	Schlussstein
lähtekivi	Anfänger, Bogenanfänger, Gewölbeanfänger
lööv	Schiff
lünett	Lünette
Maarja kabel	Lady Chapel
maasvärk	Maßwerk
mašikulii	Pechnase, Gusserker, Maschikulis
mensa	Altarmensa, Mensa
moldvõlv	Muldengewölbe
munk-nunn katusekate	Priependach
mõigas	Wulst
narteks	Narthex
neliksiir	Vierpass
nelitis	Vierung
nelitistorn	Vierungsturm
nišš	Nische
nurgaleht	Eckblatt, Ecksporn, Eckknolle
oksornament	Astwerk
oktagoon	Achtort, Oktogon
oktagoon	Achtort, Oktogon
oratoorium	Oratorium
<i>palas</i>	Palas

palend	Laibung, Leibung
palestik	Gewände
palestikportaal	Gewändeportal
palissaad	Palisade
palverännukirik	Wallfahrtskirche
parapett	Brustwehr
parham	Parcham, Zwinger
parlatoorium	Parlatorium
pealmik	Gesprenge
pealööv	Hauptschiff, Mittelschiff
peegelvõlv	Spiegelgewölbe
pendentif	Hängezwinkel, Pendentif
<i>Perpendicular Style</i>	Perpendikularstil, Perpendicular Style
perpendikulaarstiil	Perpendikularstil, Perpendicular Style
petik	Blende
piginukk	Pechnase, Gusserker, Maschikulis
piilar	Pfeiler
pikihoone	Langhaus
<i>piscina</i>	Piscina
pistiksiil	Stichkappe
plintos	Plinthe
plokkaltar	Blockaltar
polüptühhon	Polyptychon
portatiivne altar	Tragaltar, Portatile
predella	Predella
presbüteerium	Presbyterium
profaanarhitektuur	Profanarchitektur
pseudobasiilika	Pseudobasilika
pseudokaar	falsches Gewölbe, Kraggewölbe
pseudotrifoorium	Blendtriforium
pungkapiteel	Knospenkapitell
põiklööv	Querschiff, Querhaus, Transept
päiskivi	Schlussstein
raveliin	Ravelin

refektoorium	Refektorium, Remter
relikviaar	Reliquiar
remter	Refektorium, Remter
retaabel	Retabel
rihv	Hohlkehle
ringmüür	Ringmauer
rinnatis	Brüstung
ristikkaar	Dreipassbogen, Kleeblattbogen
ristikäik	Kreuzgang
ristimiskivi	Taufstein
ristimisvaagen	Taufschüssel
ristlillik	Kreuzblume
ristlööv	Querschiff, Querhaus, Transept
ristpiilar	Kreuzpfeiler
ristroidvõlv	Kreuzrippengewölbe
ristvõlv	Kreuzgewölbe
roidvõlv	Rippengewölbe
roie	Rippe
romaanika	Romanik
romaani stiil	Romanik
rondeel	Rondell
roodkaar	Eselsrücken
roosaken	Rosenfenster
räästool	Kanzel
saalkirik	Saalkirche
sakkparapett	Zinnenmauer
sakraalarhitektuur	Sakralarchitektur
sakramendiorv	Sakramentnische
sakristei	Sakristei
sammasportaal	Säulenportal
sanktuaarium	Sanktuarium
segmentkaar	Segmentbogen, Flachbogen
seinapiilar	Wandpfeiler
seitlijoon	Scheitellinie

servjoon	Grat
servjoonvõlv	Kreuzgratgewölbe
siir	Pass
silindervõlv	Tonnengewölbe
sillus	Sturz
silluskaar	Sturzbogen
simss	Gesims, Sims
skriptoorium	Skriptorium
<i>stipes</i>	Stipes
sulushoonestik	Klausur
süvarihv	Hohlkehle
<i>zwinger</i>	Parcham, Zwinger
tabernaakel	Tabernakel
talum	Kämpfer
tambuur	Tambour
tellisgootika	Backsteingotik
teravkaar	Spitzbogen
tiibaltar	Flügelaltar, Wandelaltar
toomkirik	Dom
topeltkabel	Doppelkapelle
tornikiiver	Turmhelm
tornlinnus	Turmburg
transept	Querschiff, Querhaus, Transept
travee	Travée, Joch
trifoorium	Triforium
triumfikaar	Triumphbogen
tromp	Trompe
trümoo	Trumeau
tsiboorium	Ziborium
tsistertslaste arhitektuur	Zisterzienserarchitektur
tsitadell	Zitadelle
tugikaar	Strebebogen
tugipiilar	Strebpfeiler
tugipiit	Strebpfeiler

tulband	Baluster, Docke
tumba	Tumba
turp	Dienst
tuudorkaar	Tudorbogen
tõstesild	Zugbrücke
tähtvõlv	Sterngewölbe
tümpanon	Tympanon
tüves	Schaft
tüvesevõru	Wirtel, Schaftring
ulgkivi	Konsole, Kragstein
urdaaž	Hurde
vahitorn	Wachturm
vahvärk	Fachwerk
valgmik	Obergaden, Lichtgaden
vallikraav	Wallgraben
veesüliti	Wasserspeier
viilutorn	Giebelturm
vikkel	Zwickel
vimperg	Wimperg, Ziergiebel
voltkapiteel	Faltenkapitell
võidukaar	Triumphbogen
võlv	Gewölbe
võlvik	Travée, Joch
võlvikand	Fußpunkt
võlvisiil	Gewölbekappe
võlvlagi	Gewölbedecke
võrkvõlv	Netzgewölbe
väravatorn	Torturm
vööndkaar	Gurtbogen
vööndsimss	Gurtgesims
ärkel	Erker
ühelööviline kirik	einschiffige Kirche
ümarkaar	Rundbogen
ümarkaarfriis	Rundbogenfries

8. KOKKUVÕTE

Käesolev sõnastik sisaldab sõnavara, mis on seotud keskaja arhitektuuriga, kitsamalt keskendutakse romaani ja gooti stiilile ning linnuste ja elumajade arhitektuurile. Samuti esitatakse üldisemaid arhitektuurialaseid termineid, mis on kasutusel ka teiste ajajärgude kohta, kuid esinevad sageli keskaja ehituskunsti käsitlevates tekstides.

Iga termini juures on lühike seletus, et anda sõnastiku kasutajale esmane teave, millises tähenduses antud sõna eespool nimetatud kontekstis kasutatakse.

Kuna arhitektuurialane oskussõnavara on eesti keeles suhteliselt hästi välja kujunenud, siis on käesoleva sõnastiku koostamisel lähtutud olemasolevatest terminitest. Leidus ka eesti- ja saksakeelseid termineid, millele autoril kas ei õnnestunud teises keeles vastet leida või need puuduvad üldse. Sellised sõnad jäid antud sõnastikust välja. Üldiselt võib täheldada paljude terminite sarnasust saksa ja eesti keeles, kuna need on pärit ladina, kreeka ja prantsuse keelest. Kuid suur hulk termineid on mõlemas keeles omakeelsed, saksa keeles on neid rohkem, eesti keeles vähem, sest eesti keelde on laenatud sõnu ka saksa keelest.

Kuna keskaeg kestis kümme sajandit, siis ei ole praeguses väikesemahulises sõnastikus kaugeltki kõiki nimetatud perioodiga seotud arhitektuuritermineid. Seega näeb autor antud sõnastiku edasiarendusena terminite osa täiendamist varajase keskaja ja renessansi ehituskunsti oskussõnadega. Samuti oleks ehk mõttekas muuta selline sõnastik kasutajatele kättesaadavaks Internetis, kuna vastupidiselt arvukatele saksakeelsetele keskaega puudutavatele materjalidele on hetkel eesti keeles selleteemalisi Internetiallikaid väga vähe.

9. KASUTATUD KIRJANDUS

1. Alttoa, K.; Raam, V.; Randla, A. 1999. Kunstileksikoni käsikiri.
2. Bogen und Mauerwerk: systematisches Fachwörterbuch. 1999. München, K.G. Saur.
3. Burgen und feste Plätze. Europäischer Wehrbau vor Einführung der Feuerwaffen: systematisches Fachwörterbuch. 1996. München, K.G. Saur.
4. Camille, M. 2001. Gooti kunst. Tallinn, Kunst.
5. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. 1989.
6. Eesti arhitektuur. Oskussõnastik. 1993. Tallinn, Valgus.
7. Eesti arhitektuuri ajalugu. 1965. Tallinn, Eesti Raamat.
8. Eesti keele sõnaraamat. 1999. Tallinn.
9. Gewölbe: systematisches Fachwörterbuch. 1988. München, K.G. Saur.
10. Gravett, Chr. 2002. Linnused läbi aegade. Tallinn, Karrup.
11. Kadatz, H.-J. 1988. Wörterbuch der Architektur. Leipzig, VEB E.A. Seemann Verlag.
12. Kangilaski, J. 1997. Üldine kunstiajalugu. Tallinn, Kunst.
13. Kunstileksikon. 2000. Tallinn, Kunst.
14. Kunstileksikon. 2001. Tallinn, Eesti Klassikakirjastus.
15. Palamets, H. 1982. Keskaja kultuurist ja olustikust. Tallinn, Valgus.
16. Perner Cosman, M. 2001. Keskaja leksikon. Tallinn, Perioodika.
17. Raiend, M. 1995. Kunstitermineid. Tallinn, RE Studio.
18. Sedlmayr, H. 1993. Die Entstehung der Kathedrale. Freiburg, Herder.
19. Vaga, V. 1999. Üldine kunstiajalugu. Tallinn, Koolibri.
20. Viirand, T. 1984. Kunstiraamat noortele. Tallinn, Kunst.
21. Võõrsõnastik. 1999. Tallinn, TEA.

KASUTATUD ALLIKAD

1. Architektonische Grundbegriffe in der Gotik.
<http://www.die-gotik.de/grundbegriffe.htm> (10.05.2005)

2. Das Architektur-Lexikon.
<http://www.architektur-lexikon.de/lexikon.htm> (15.05.2005)
3. Das grosse Kunstlexikon von P.W. Hartmann.
http://www.beyars.com/kunstlexikon/lexikon_6024.html (15.05.2005)
4. Johnson, U. Uli's kleines Kunstlexikon.
<http://www.ulrikejohnson.gmxhome.de/uli/Lexikon/lexikon.html> (05.05.2005)
5. Prietzel, M. Die Burgen des Deutschen Ordens in Preußen.
<http://userpage.fu-berlin.de/~rotbart/burgen.htm> (16.05.2005)
6. Reinke, J. Burgendatenbank. Suchmaschine für Burgen, Schlösser, Festungen, Stadtmauern, Herrenhäuser, Paläste u. ä.
<http://www.burgendaten.de/index.php> (15.05.2005)
7. Stilkunde der Baukunst
<http://www.uelze.de/stilkunde/stilkund1.htm> (25.05.2005)
8. <http://www.architektool.de/service.php?rub=6&do=glossar&letter=T>
(15.05.2005)
9. <http://ddragon.interratec.de/stilkunde/body.html> (10.05.2005)
10. <http://www.fh-hhg.de/FBE/fba/vita/thumm/glossar/T.htm> (15.05.2005)
11. <http://de.freepedia.org/Gew%F6lbe.html> (12.05.2005)
12. http://www.klassenarbeiten.de/referate/geschichte/stadtmittelalter/stadtmittelalter_36.htm (08.06.2005)
13. http://www.lehnswesen.de/page/html_burg.html (12.05.2005)

10. RESÜMEE

Das vorliegende Magisterprojekt "Kleine deutsch-estnische Wortliste mit Erklärungen zur mittelalterlichen Architektur" konzentriert sich auf den Fachwortschatz der romanischen und gotischen Sakralarchitektur sowie der Architektur der Burgen und Wohnhäuser. Es kommen einige Termini vor, die auch in Bezug auf die Baukunst der anderen Perioden verwendet werden, die aber oft in den Texten über die mittelalterliche Architektur vorkommen. Die Wortliste enthält 298 Stichwörter und sie ist alphabetisch angeordnet.

Zu jedem Fachwort wird auf Estnisch eine kurze Erklärung gegeben, um dem Benutzer erste Informationen über die Bedeutung des Terminus im gegebenen Kontext zu erteilen.

In der deutschen und estnischen Sprache gibt es im Bereich Architektur viele ähnliche Fachwörter, da sie aus dem Lateinischen, Griechischen oder Französischen stammen. Natürlich gibt es in den beiden Sprachen eine Vielzahl von eigensprachlichen Fachwörtern, im Deutschen mehr, im Estnischen weniger, denn hier sind einige Termini auch aus der deutschen Sprache übernommen worden.

Da das Mittelalter zehn Jahrhunderte gedauert hat, ist es nicht möglich, in einer nicht besonders umfangreicher Wortliste alle mit der Architektur dieser Zeit verbundenen Fachwörter zu erfassen. Die vorliegende Wortliste kann also weiterentwickelt werden, indem sie mit dem Fachwortschatz des frühen Mittelalters und der Renaissance ergänzt wird und dann möglicherweise auch im Internet veröffentlicht wird, denn im Estnischen gibt es dort nur wenig Materialien über die Architektur dieser Periode.